

בחינות השבת במקרא כבסיס להלכה

מבוא

חז"ל מלמדים בירושלמי:

אמר ר' ינאי אילו ניתנה התורה חתוכה לא היתה לרגל עמידה... אחרי רבים להטות רבו המזכין זכו רבו המחייבין חייבו כדי שתהא התורה נדרשת מ"ט פנים טמא ומ"ט פנים טהור.

(ירושלמי סנהדרין ד, ב)

חז"ל מבארים שיש משמעות לכך שהתורה כתובה באופן רב-משמעי. ריבוי המשמעויות והפנים בתורה אינו רק אמצעי להכרעה ההלכתית ודרך הפסיקה, אלא הוא התכלית והמטרה - הבנת המורכבות והזוויות הרבות שהתורה מציגה בכל נושא. הבחינות השונות של כל עניין במקרא גורמות לקריאות רבות ולהבנות רבות ביחס לכל דבר. דבר זה מעיד על העומק המתבטא בפנים הרבות. במדרשי ההלכה חז"ל לקחו את הבחינות השונות והרכיבו אותן יחד, וכך הגיעו להלכה למעשה. תפקידם של החכמים שבכל דור הוא להרכיב את הבחינות בצורה הראויה לדורם, לבכר את הבחינות שלדעתם צריכות לקבל את הבכורה בדור הזה, ולתת פחות משקל לאחרות - בהתאם לשיקול דעתם.

אנו נשתדל לצעוד בדרכם של חז"ל. תחילה נעיין במקראות ונחשוף את הבחינות השונות של השבת העולות מתוך המקראות. לבסוף, נרכיב את הבחינות יחד, בכמה אופנים שהביאו למסקנות שונות למעשה. אין כאן עניין מתודולוגי בלבד, אלא דרך מהותית, שבה חושפים את הפנים השונות של הנושא, ובעזרת חשיפתן מכריעים מתוכן את ההלכה, מתוך מתן משקל ראוי לכל בחינה.¹

1 ראו עוד במאמרי בדרך הלימוד, שהשתמשתי בהם במאמר זה: "קריאת שמע - ההלכה כנגזרת מהמקראות", לימודים 18 (באתר דעת); "מצוות תפילין - ההלכה כנגזרת מהמקראות", לימודים 19 (באתר דעת); "מצוות הקהל - ההלכה כנגזרת מהמקראות", לימודים 19 (באתר דעת).

הציווי על השבת מופיע במקומות רבים בתורה. נעיין בפרשיות אלו, ונראה איך כל פרשיה מחדשת לנו זוויות שונות במהותה של השבת.

פרשת המן ומלאכת הוצאה

הקדמה

ראשית, נתמקד בעיוננו בפרשת המן, ונחשוף את הרעיונות הגלומים במקראות. מתוך כך, נוכל להגיע להבנה מעמיקה יותר על מהותה המיוחדת של מלאכת ההוצאה, ואופיה הייחודי ביחס לשאר מלאכות שבת.

רבים מתייחסים למלאכת הוצאה כמלאכה גרועה שלא מובן כל כך מדוע היא אסורה,² שהרי אין בה ממש יצירה כשאר המלאכות, אלא האדם בסך הכל הזוי חפץ ממקום למקום. מדוע אם כן מלאכה זו משמעותית כל כך שרוב מסכת שבת וכל מסכת עירובין עוסקות בה? אנו נראה שאדרבה, מלאכת הוצאה היא מלאכה מהותית ביותר על פי חלק מהבחינות. ניתן לראות רמז לדבר זה, בכך שהציווי הראשון על שבת כולל את איסור ההוצאה. כך היא לשון התורה בפרשת המן:

רְאוּ כִּי ה' נָתַן לָכֶם הַשְּׁבֹט עַל כֵּן הוּא נָתַן לָכֶם בַּיּוֹם הַשְּׁלִישִׁי לַחֵם יוֹמִים שְׁבוּ אִישׁ תַּחְתָּיו אֶל יֵצֵא אִישׁ מִמְּקוֹמוֹ בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי.

(שמות טז, כט)

איסור הוצאה מובא בפרשת המן בציווי לא לצאת ללקט את המן בשבת לאחר שקיבלו מנה כפולה (משנה לחם) ביום שישי. אמנם האיסור כאן הוא איסור יציאה של האדם, שמשמעותו בהקשר הפרשה היא לא לצאת ללקט את המן, כך שמשמעותו היא בעצם מלאכת הוצאה-הכנסה. אנו נראה בהמשך מדוע התורה נוקטת בלשון המתייחסת ליציאת האדם ולא להוצאה של כלים או ליקוט המן - שזהו בעצם האיסור, ונביא ראיות נוספות שהאיסור כאן כולל אף הוצאה ולא רק יציאה.

א. ביטחון כלכלי ומסחר

פרשת המן מתחילה:

וַיְלוּנוּ כָּל עַדְת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל עַל מֹשֶׁה וְעַל אֶהֱרֹן בְּמִדְבָּר: וַיֹּאמְרוּ אֲלֵהֶם בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מִי יִתֵּן מוֹתֵנוּ בְּיַד ה' בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם בְּשִׁבְתֵּנוּ עַל סִיר הַפֶּשֶׁר בְּאֶכְלֵנוּ לַחֵם לְשֹׁבֵעַ כִּי הוֹצֵאתֶם אֶתְנוּ אֶל הַמִּדְבָּר הַזֶּה לְהַמִּית אֶת כָּל הַקָּהָל הַזֶּה בְּרָעַב.

(שמות טז, ב-ג)

2 ראו לדוגמה בתוספות (שבת ב, א ד"ה פשט).

העם מתלונן על כך שאין לו לחם. אולם, בעיון ראשוני בפרשת המן נדמה שמה שהפריע לעם היה הרבה יותר מאשר המחסור באוכל. העם רצה ביטחון כלכלי במקום ההסתמכות והביטחון בה'. ניתן לראות זאת מתלוננתם מכך שהם משווים את מצבם למצרים, בה היה להם ביטחון כלכלי. לאחר שהעם מתלוננים, משה ואהרן מבינים את שורש הבעיה, וטוענים כלפי העם שאין זו תלונה כלפיהם אלא כלפי ה'. לאחר מכן, יורד המן והעם מצווה שלא להותיר מהמן ליום הבא, אך הם עוברים על ציווי זה ומותירים מהמן, מתוך רצון שביטחונם יהיה בעצמם בלבד. ניסיונם לברוח מהסתמכות על הקב"ה נכשל כי המן מתליע לאחר שהותירו ממנו. שיעור זה בביטחון בה' הוא חיוני, כי הוא מהווה תחליף לביטחון העבד באדונו המספק לו אוכל במצרים. כך אנו מוצאים בהמשך הסיפור, שמלבד העובדה שהעם מקבל את המזון בכל יום מחדש, העם אפילו לא מכירים את המזון שניתן להם, דבר המעצים את הצורך לבטוח בה':

וַיֵּאָרְאוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל וַיֹּאמְרוּ אִישׁ אֶל אָחִיו מֶן הוּא כִּי לֹא יָדְעוּ מַה הוּא וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֲלֵהֶם הוּא הַלֶּחֶם אֲשֶׁר נָתַן ה' לָכֶם לְאֹכְלָהּ.

(שמות טז, טו)

התורה מדגישה שהעם לא הכירו את המן, ולכן המן נקרא כך - "מֶן הוּא". כלומר, מהותו הוא מזון לא מוכר ולא ידוע. ואכן, משה מסביר להם שהמשמעות היא שזהו לחם שנתן להם ה'. ייחודו הוא שלחמם וחייהם תלויים בה'. בדרך זו צועד גם הרב יעקב מדן³ ומבאר שהניסיון המרכזי היה שהעם ייקחו רק את מנת חלקם, עומר לגולגולת, והעם אכן עמדו בניסיון זה ולא לקחו מעבר למה שהצטוו.

לאור זאת, אפשר להסביר כך גם את עניין השבת. התורה דורשת מהאדם שיום אחד בשבוע לא יצא אפילו ללקט את המן. לקיטת המן היא המעשה הפשוט ביותר שניתן לעשות לדאגה למזון, ואפילו היא נאסרה ביום השבת. המטרה היא למנוע מהאדם להתעסק כלל בדאגה לפרנסתו אלא לבטוח בה'.⁴ בזה השבת היא מעין עולם הבא, כפי שהיה לפני קללת "בְּזַעַת אֶפְיָהּ תֹאכַל לֶחֶם".⁵

3 הרב יעקב מדן, כי קרוב אליך (אלון שבות תשע"ה), עמ' 226-227.

4 בדומה לשנה השביעית שגם שם התורה מביאה חשש מהשביתה מהמלאכה בשדה (ויקרא כה, כ) ושמיטת כספים (דברים טו, ט-י).

5 עיקרון זה ממשיך אף בתהילים (קמו, ג-1): "אֵל תִּבְטְחוּ בְּנְדִיבִים בְּכֵן אָדָם שְׂאִין לוֹ תְשׁוּעָה. תֵּצֵא רוּחוֹ יֵשֵׁב לְאֲדָמְתוֹ בְּיוֹם הַהוּא אָבְדוּ עֲשִׂתְנָתָיו. אֲשֶׁר־יִשְׁאַל יַעֲקֹב בְּעֶזְרוֹ שִׁבְרוּ עַל ה' אֱלֹהָיו. עֲשֵׂה שְׂמִים וְאָרֶץ אֵת הַיָּם וְאֵת כָּל אֲשֶׁר בָּם הַשְׁמַר אָמַת לְעוֹלָם". מילים אלו בפסוק מבוססות על הציווי אודות השבת בעשרת הדברות (שמות כ, יא): "כִּי שֵׁשֶׁת יָמִים עָשָׂה ה' אֵת הַשָּׁמַיִם וְאֵת הָאָרֶץ אֵת הַיָּם וְאֵת כָּל אֲשֶׁר בָּם".

הרחבה בכיוון זה ניתן למצוא בדברי ירמיה שהרחיב איסור זה אף למסחר, המקביל ללקיטת המן במדבר:

כֹּה אָמַר ה' אֱלֹהֵי הַלֵּךְ וְעַמְדַת בְּשַׁעַר בְּנֵי הָעַם אֲשֶׁר יָבֹאוּ בּוֹ מֶלְכֵי יְהוּדָה וְאֲשֶׁר יֵצְאוּ בּוֹ וּבְכָל שַׁעֲרֵי יְרוּשָׁלַם: וְאָמַרְתְּ אֲלֵיהֶם שְׁמְעוּ דְבַר ה' מֶלְכֵי יְהוּדָה וְכָל יְהוּדָה וְכָל יִשְׂרָאֵל יְרוּשָׁלַם הַבָּאִים בְּשַׁעֲרֵים הָאֵלֶּה: כֹּה אָמַר ה' הַשְׁמְרוּ בְּנַפְשׁוֹתֵיכֶם וְאַל תִּשְׂאוּ מִשָּׂא בַיּוֹם הַשַּׁבָּת וְהִבַּאתֶם בְּשַׁעֲרֵי יְרוּשָׁלַם: וְלֹא תוֹצִיאוּ מִשָּׂא מִבְּתֵיכֶם בַּיּוֹם הַשַּׁבָּת וְכָל מְלָאכָה לֹא תַעֲשׂוּ וְקִדְשַׁתֶּם אֶת יוֹם הַשַּׁבָּת כַּאֲשֶׁר צִוִּיתִי אֶת אֲבוֹתֵיכֶם... וְהָיָה אִם שָׁמַעַתְּ מִשְׁמַעוֹן אֲלֵי נְאֻם ה' לְבַלְתִּי הִבִּיא מִשָּׂא בְּשַׁעֲרֵי הָעִיר הַזֹּאת בַּיּוֹם הַשַּׁבָּת וְלִקְדַּשׁ אֶת יוֹם הַשַּׁבָּת לְבַלְתִּי עֲשׂוֹת בָּהּ בּוֹ כֹּל מְלָאכָה: וּבָאוּ בְּשַׁעֲרֵי הָעִיר הַזֹּאת מְלָכִים וְשָׂרִים יֹשְׁבִים עַל פְּסַא דְּוֹד וְרַכְבִּים בְּרֻכָב וּבַסּוּסִים הֵמָּה וְשָׂרֵיהֶם אִישׁ יְהוּדָה וְיִשְׂרָאֵל וְיֹשְׁבֵי יְרוּשָׁלַם וְיֹשְׁבֵי הָעִיר הַזֹּאת לְעוֹלָם: וּבָאוּ מִעַרְי יְהוּדָה וּמִסְבִּיבוֹת יְרוּשָׁלַם וּמֵאֶרֶץ בְּנִימָן וּמִן הַשְּׂפֵלָה וּמִן הָהָר וּמִן הַגִּבְעָה מִבְּאִים עוֹלָה וְזָבַח וּמִנְחָה וּלְבֹנָה וּמִבְּאֵי תוֹדָה בֵּית ה': וְאִם לֹא תִשְׁמַעוּ אֲלֵי לְקַדְּשׁ אֶת יוֹם הַשַּׁבָּת וּלְבַלְתִּי שָׂאת מִשָּׂא וּבֹא בְּשַׁעֲרֵי יְרוּשָׁלַם בַּיּוֹם הַשַּׁבָּת וְהִצַּתִּי אֵשׁ בְּשַׁעֲרֵיהָ וְאֶכְלָה אֶרְמֹנֹת יְרוּשָׁלַם וְלֹא תִקְבָּה.

(ירמיה יז, יט-כז)

הנביא חוזר פעמים רבות בצורה מפורשת על האיסור של הוצאת משא בשבת ונשיאת משא שכנראה הכוונה לטלטול.⁶

עוד יש לשים לב, שהשורשים שער, יציאה וביאה חוזרים על עצמם בקטע זה פעמים רבות. נראה שהמשא שנשאו העם הוא לא סתם משא, אלא משא לצורך משא ומתן שהרי המשא נישא בשערי ירושלים, מקום המסחר. למילה שער יש שתי משמעויות במקרא: מקום בו עוסקים במסחר,⁷ ומקום בו מתנהל המשפט.⁸ ירמיהו בא "בְּשַׁעַר בְּנֵי הָעַם" על מנת להשבית את המלאכה, וקובע שהמלך שיוצא ובא בשער ש"יבאו בו מְלָכֵי יְהוּדָה וְאֲשֶׁר יֵצְאוּ בּוֹ" לשפוט את עמו גם כן צריך לשבות. כך הוא הולך "כָּל שַׁעֲרֵי יְרוּשָׁלַם" בה כל יושבי ירושלים "בָּאִים בְּשַׁעֲרֵים הָאֵלֶּה" ומצוה על השביתה. השביתה צריכה להיות מוחלטת ומושלמת בכל רמות העם. ובאמת, ירמיהו מבטיח

6 מלאכת הוצאה מיוחדת בכך שלא רק האב מופיע במפורש במקרא אלא אף תולדותיו מפורשים בכתוב.

7 ראה בראשית כג, י-יח; מלכים ב ז, א; מלכים ב ז, יח; ירמיה ז, ב-יא ועוד. מכאן כנראה המקור ל"שער" שמשמעו מחדר המוצר בשוק, וכן "שיעור" שמשמעו מידה.

8 ראה דברים טז, יח, דברים כב כד; יהושע כ, ד, ישעיה כט, כא ועוד.

לעם שאם ישמרו על השבת ולא ישאו משא, במקום לצאת ולבוא, אז "יבאו בשערי העיר הזאת מלכים ושירים ישבים על פסא דוד" וכן "וישבה העיר הזאת לעולם". במקום שהמלכים יצאו ויבואו בשערי העיר ויחללו את השבת, הם יבואו אל העיר, יביאו קרבנות וישבו בה עם השבת. מנגד, אם לא ישמעו ויצאו ויבואו בשער העיר ויחללו את השבת, הם יצטרכו לצאת ולבוא במובן של מלחמה⁹ שבה יפסידו, והעיר תישרף.¹⁰ במקום שאש המזבח תבעיר את הקרבנות, האש תבעיר את ירושלים תחת הקרבנות ולא תכבה.

הדברים כתובים בצורה מפורשת אף בספר נחמיה:

וְאַרְיֵבָה אֶת חֲרֵי יְהוּדָה וְאֹמְרָה לָהֶם מָה הַדְּבַר הָרַע הַזֶּה אֲשֶׁר אַתֶּם עֹשִׂים וּמַחְלִילִים אֶת יוֹם הַשַּׁבָּת: הַלּוֹא כֹה עָשׂוּ אֲבֹתֵיכֶם וַיָּבֵאוּ אֱלֹהֵינוּ עֲלֵינוּ אֶת כָּל הָרָעָה הַזֹּאת וְעַל הָעִיר הַזֹּאת וְאַתֶּם מוֹסִיפִים חֲרוֹן עַל יִשְׂרָאֵל לְחַלֵּל אֶת הַשַּׁבָּת: וַיְהִי כֹאֲשֶׁר צָלְלוּ שְׁעָרֵי יְרוּשָׁלַם לִפְנֵי הַשַּׁבָּת וְאֹמְרָה וַיִּסְגְּרוּ הַדְּלָתוֹת וְאֹמְרָה אֲשֶׁר לֹא יִפְתְּחוּם עַד אַחֵר הַשַּׁבָּת וּמִנְעָרֵי הָעִמָּדָתִי עַל הַשְּׁעָרִים לֹא יָבֹאוּ מִשָּׂא בְיוֹם הַשַּׁבָּת: וַיְלִינוּ הַרְבֵּלִים וּמִכְרֵי כָל מִמְכָּר מִחוּץ לְיְרוּשָׁלַם פָּעַם וּשְׂתֵימִים: וְאֶעֱיִדָה בָּהֶם וְאֹמְרָה אֲלֵיהֶם מִדּוּעַ אַתֶּם לֹנִים נֶגְדַּת הַחֹמָה אִם תִּשְׁנֹנוּ יָד אֲשַׁלַּח בְּכֶם מִן הָעֵת הַזֶּה לֹא בָּאוּ בַשַּׁבָּת: וְאֹמְרָה לְלוֹיִם אֲשֶׁר יִהְיוּ מְטֹהָרִים וּבָאִים שְׂמֵרִים הַשְּׁעָרִים לְקַדֵּשׁ אֶת יוֹם הַשַּׁבָּת גַּם זֹאת זָכְרָה לִי אֱלֹהֵי וַחֲסֹסָה עָלַי כָּרַב חֲסִדְךָ.¹¹

(נחמיה יג, יז-כב)

נחמיה נאבק עם חורי (=שרי) ירושלים, ודורש מהם לא למכור בשבת. נחמיה ממשיך בצעדיו של ירמיהו ואף פה שוזר בזה את ההוצאה. זהו מאבק על ענפיה של מלאכת הוצאה, שהתברר להיות לא רק חילול השבת הראשון בלקיטת המן בשבת, אלא כמאבק מתמשך ונצחי על שמירת צביונה של השבת כיום שביתה.¹²

9 ראה לדוגמה במדבר כז, טז-יז: "פקד ה' אלהי הרוחות לכל בשר איש על העדה: אשר יצא לפניהם ואשר יבא לפניהם" ושמואל א יח, טז: "וכל ישראל ויהודה אהב את דוד כי הוא יוצא וּבָא לִפְנֵיהֶם".

10 ייתכן שכאן הוא המקור למילים בפיוט "כל מקדש שביעי": "המאחרים לצאת מן השבת וממהרים לבוא".

11 ראה עוד בנחמיה י, לב: "ועמי הארץ המביאים את המקחות וכל שֹׁבֵר בְיוֹם הַשַּׁבָּת לְמַכּוֹר לֹא נִקַּח מֵהֶם בַּשַּׁבָּת וּבְיוֹם קִדְשׁ... וּמִשָּׂא כָל יָד".

12 מלאכת הוצאה, כמסחר, אף מהווה חוליה חשובה בתהליך הייצור. הוצאה מחברת בין רשות היחיד לרשות הרבים, והמסחר מקשר בין עבודות השדה לעבודות הבית. כשיש מסחר יש

ואכן חז"ל גם כן קשרו את המן עם הפרנסה והמסחר במדרש:

מכאן היה ר' שמעון בן יהושע אומר לא נתנה התורה לדרוש אלא לאוכלי המן שלא היה להם צורך לא למלאכה ולא לסחורה.

(תנחומא בשלח פרשה כ)

ניתן לראות שהמדרש קושר את נתינת המן לפרנסה, ושהמן מהווה תחליף למסחר.¹³

ב. קידוש העם והמחנה

המן והפסח

בחינה נוספת שניתן להצביע עליה עולה מהזיקה שהכתוב יוצר בין פרשת המן לקרבן פסח.¹⁴ בשני הפרשיות נאמרו הדברים בפני כל עדת בני ישראל (שמות טז, ט - שמות יב, ג), בשתי הפרשיות מתוארת הנהגה משותפת של משה ואהרן יחד (שמות טז, ב; טז, ו; טז, טז; טז, ט; טז, לג - שמות יב, א; יב, כח; יב, מג; יב, נ), בשתיהן יש דרישה מכל אחד לקחת כמות מספיקה למשפחתו,¹⁵ בשתיהן יש אכילת בשר שנעשית בין הערביים (שמות טז, יב - שמות יב, ו), בשתיהן מצווים לבשל את האוכל,¹⁶ בשתיהן מצווים להניח את האוכל לזמן הנכון למשמרת (שמות טז, כג; טז, לב - שמות יב, ו), בשתיהן יש איסור הותרה של

- ייצור, אך כשהשוק סגור אין לאן לשלוח סחורה - ולכן לא מייצרים. השוק מושך אחריו את הייצור. יוצא שלפי בחינה זו, הוצאה נחשבת כפעולת 'הכשר' לכל המלאכות.
- 13 וראה מכילתא דר' ישמעאל, בשלח, מסכתא דויסע, פרשה ה.
- 14 להרחבה: קאסוטו שמות טז, טז; טז, כג; עולם התנ"ך על ספר שמות עמ' 105; הרב פרופ' יונתן גרוסמן, המן וקרבן פסח; דעת מקרא על שמות טז, יב, הערה 24 ובסיכום הפרק; ספר הזוהר חלק ב כא, ב.
- 15 בפרשת המן נאמר (שמות טז, טז-יז): "זֶה הַדָּבָר אֲשֶׁר צִוָּה ה' לְקַטֹּף מִמֶּנּוּ אִישׁ לְפִי אֶכְלוּ עִמּוֹ לְגִלְגַלְתִּי מִסֵּפֶר נַפְשֵׁיכֶם אִישׁ לְאִשֶׁר בְּאֵהָלוֹ תִקְחוּ: וַיַּעֲשׂוּ כֵן בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וַיִּלְקְטוּ הַמֶּרְבֵּה וְהַמְּעִיט" (בניגוד למתאווים שאספו עשרה חמרים שלמים ואכלו לחודש ולא ליום, בכמדבר פרק י"א) לעומת קרבן הפסח שנאמר בו (שמות יב, ג-ד): "וַיִּקְחוּ לָהֶם אִישׁ שֵׁה לְבֵית אָבִת שֵׁה לְבֵית: וְאִם יִמְעַט הַבֵּית מִהְיוֹת מִשֵּׁה וְלָקַח הוּא וּשְׁכֵנוֹ הִקְרִיב אֶל בֵּיתוֹ בְּמִקְסַת נַפְשֵׁת אִישׁ לְפִי אֶכְלוּ תִכְסּוּ עַל הַשֵּׁה".
- 16 בפרשת המן נאמר (שמות טז, כג): "שִׁבֶת קִדְשׁ לָהּ מִחֵר אֶת אֲשֶׁר תֹּאפּוּ אָפוּ וְאֶת אֲשֶׁר תִּבְשְׁלוּ בַשֵּׁלִי" לעומת קרבן הפסח שנאמר בו (שמות יב, ח-ט): "וְאֶכְלוּ אֶת הַבֶּשֶׂר בְּלִילָה הַזֶּה צְלִי אֵשׁ וּמִצּוֹת עַל מַרְרִים יֹאכְלֶהוּ: אֶל תֹּאכְלוּ מִמֶּנּוּ נָא וּבִשְׁלִי מִבֶּשֶׂל בְּמַיִם כִּי אִם צְלִי אֵשׁ רֹאשׁוֹ עַל כְּרַעְיוֹ וְעַל קֶרְבּוֹ" וכן (שמות יב, לט): "וַיֹּאפּוּ אֶת הַבֶּצֶק אֲשֶׁר הוֹצִיאוּ מִמִּצְרַיִם עֶגֶת מִצּוֹת כִּי לֹא חָמַץ כִּי גֵרְשׁוּ מִמִּצְרַיִם".

האוכל למחרת וכילוי האוכל כתוצאה,¹⁷ בשתיהן יש איסור יציאה עד סוף זמן האכילה,¹⁸ בשתיהן יש הנחה לדורות למשמרת (שמות טז, לב-לד - שמות יב, יד; יב, כד-כה) והכנת צידה לדרך.¹⁹

מעבר לכל נקודות הדימיון הנ"ל, אי אפשר להתעלם מכך שאירועי פרשת המן קורים בדיוק חודש לאחר יציאתם ממצרים (ט"ו באייר), שאז החל לרדת המן (שמות טז, א). כמו כן, בשתי הפרשיות קיימת התייחסות ללחם (או מצות) וגם לבשר (הפסח). יתר על כן, ביהושע (ה, י-יב) מתואר שעשו את הפסח, ומיד אח"כ פסק המן.

ניתן להוסיף לזה שבשתי הפרשיות יש שורשים המנחים הקשורים זה לזה: הוצאה-יצא-מציאה-מצה-מצות-מצוות.²⁰ היציאה ממצרים והיציאה מהבית או מהמקום, ההוצאה של הבשר ושל ישראל ממצרים, ושהעם לא מצאו את המן במדבר והצטוו בפסח ששאור לא ימצא בבתיהם, וכן הצטוו לשמור על המצות ולשמור על מצוותי, והוכחת העם על כך שלאחר שלא מצאו מן במדבר, שממאנים לשמור מצוותיו. כמו כן, השורשים השבתה-שביטה-ישיבה-מושב-שביעי חוזרים את שתי הפרשיות. עם ישראל הצטוו לאכול מצות שבעת ימים וביום הראשון להשביט שאור מהבית. ביום השביעי יש מקרא קודש, ונאסר לאכול מחמצת בכל מושבותיכם. מכת בכורות מכה מבכור פרעה היושב על כסאו עד בכור השבי. מושב בני ישראל אשר ישבו במצרים הוא ארבע מאות ושלשים שנה. בפרשת המן, העם מתלוננים שהם העדיפו להיות

17 בפרשת המן נאמר (שמות טז, יט-כ): "וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֲלֵהֶם אִישׁ אֶל יוֹתֵר מִמֶּנּוּ עַד בֹּקֶר: וְלֹא שָׁמְעוּ אֶל מֹשֶׁה וַיֹּוֹתֵרוּ אֲנָשִׁים מִמֶּנּוּ עַד בֹּקֶר וַיָּרֶם תּוֹלְעִים וַיִּבְאֵשׁ" כנגד קרבן הפסח שנאמר בו (שמות יב, י): "וְלֹא תוֹתִירוּ מִמֶּנּוּ עַד בֹּקֶר וְהִנָּתַר מִמֶּנּוּ עַד בֹּקֶר בָּאֵשׁ תִּשְׂרְפוּ".

18 בפרשת המן נאמר (שמות טז, כז-כט): "וַיְהִי בַיּוֹם הַשְּׂבִיעִי יֵצְאוּ מִן הַעֵם לִלְקֹט וַיֹּאמֶר ה' אֶל מֹשֶׁה... רֹאוּ כִּי ה' נָתַן לָכֶם הַשֶּׁבֶת עַל פֶּן הוּא נָתַן לָכֶם בַּיּוֹם הַשְּׂבִיעִי לָחֶם יוֹמִים שְׁבוּ אִישׁ תַּחֲתָיו אֵל יֵצֵא אִישׁ מִמְּקוֹמוֹ בַּיּוֹם הַשְּׂבִיעִי" כנגד קרבן הפסח שנאמר בו (שמות יב, כב): "וְלִקַּחְתֶּם אֲגָדַת אֲזוּב וּטְבַלְתֶּם בָּדָם אֲשֶׁר בְּסֶף וְהִגַּעְתֶּם אֶל הַמִּשְׁקוֹף וְאֵל שְׁתֵּי הַמְּזוּזוֹת מִן הַדָּם אֲשֶׁר בְּסֶף וְאָתֶם לֹא תֵצְאוּ אִישׁ מִפֶּתַח בֵּיתוֹ עַד בֹּקֶר" וכן (שמות יב, לט): "וַיֹּאפּוּ אֶת הַבֶּצֶק אֲשֶׁר הוֹצִיאוּ מִמִּצְרַיִם עֲגַת מִצּוֹת" וכן (שמות יב, מן): "בְּבֵית אֶחָד יֵאָכֵל לֹא תוֹצִיא מִן הַבַּיִת מִן הַבֶּשֶׂר חוּצָה...".

19 ביחס למן נאמר בתהילים עח, כד-כה: "וַיִּמָּטֵר עֲלֵיהֶם מִן הַלַּיְלָה וַיִּדְגּוּ שָׁמַיִם נִתַּן לָמוֹ: לָחֶם אֲבִירִים אָכַל אִישׁ צִידָה שָׁלַח לָהֶם לְשֹׁבַע" כנגד יציאת מצרים שנאמר בה (שמות יב, לט): "וְלֹא יִכְלוּ לְהִתְמַהֵמֶה וְגַם צִדָה לֹא עָשׂוּ לָהֶם".

20 במהלך המאמר, אנו מתבססים על השוואות שורשים דומים, על אף שאינם זהים. הבסיס להשוואות מסוג זה הוא בתורת השורשים של הרש"ר הירש. ראו עוד על שיטתו במאמר: אליהו יעקבסון, "רעיון 'קרבנות ההגאים' בפירושו הרב הירש לתורה", המעייין גליון 236.

במצרים כשישבו על סיר הבשר לשבע. בסוף ה' מצוה על השבת ביום השביעי, ואז נאמר לעם: שבו איש תחתיו ולא לצאת ביום השביעי. ובסוף שבתו ישראל ביום השביעי.²¹

ניתן להרחיב עוד רבות בזיקה של המן והבשר לבשר קרבן. המן מוגדר כלחם מן השמים (במדבר טז, ד), וכן הבשר ירד מהשמים. אם כן, ניתן לומר שהעם אוכל משולחן גבוה ככהנים האוכלים קרבן מהמזבח.

משמעות הזיקה היא שהמן כקרבן הפסח מקדש את עם ישראל על ידי אכילתו. בפרשת המן אכן ישראל קרבו לפני ה' כקרבן, אך לבסוף הניחו תחתיהם את המן כמנחה לפני ה' למשמרת.

כראיה לדברינו נראה את התהליך המקביל שעוברים אהרן ובניו בהתקדשותם לכהונה בשמונת ימי המילואים.

חנוכת המשכן

לאחר שראינו שמוקד מרכזי בפרשיית המן הוא הקדשת עם ישראל, עלינו לרדת לפרטי המצוות המלוות אותה. עם ישראל הצטוו שלא להותיר מן ליום המחרת, והצטוו שלא לצאת ממקומם בשבת ללקט מן אלא לאכול את מה שהכינו מיום שיש. קיים דמיון רב בין פרשת הקדשת אהרן ובניו לכהונה לבין פרשת המן, ונדמה שניתן ללמוד רבות מהקדשת הכהנים על הקדשת העם.

בין בפרשת המן (שמות טז) ובין בפרשת ימי המילואים (ויקרא ח-י) ניתן למצוא ציווי על בישול האוכל (שמות טז, כג - ויקרא ח, לא), אכילת לחם ובשר (שמות טז, ח - ויקרא ח, לא), ציווי שלא להותיר מהאוכל עד בוקר (שמות טז, ט - ויקרא י, יח), כילוי הנותר (שמות טז,

21 על פי זה ברור מדוע חז"ל דרשו אל תצאו - אל תוציאו. שכן, התורה מתנסחת בלשון המתייחס לעם אך האיסור למעשה הוא להוציא כלים וללקט מן, שאכן המן היה תמורתם ועמד תחתיהם בתהליך ההקרבה.

22 בפרשת המן נאמר (שמות טז כ): "ולא שָׁמְעוּ אֶל מֹשֶׁה וַיֹּתֵרוּ אֲנָשִׁים מִמֶּנּוּ עַד בֶּקֶר וַיֵּרֶם תּוֹלְעִים וַיִּבְאֵשׁ וַיִּקְצַף עֲלֵהֶם מֹשֶׁה", לעומת פרשת ימי המילואים שנאמר בה (ויקרא י, טז-יז): "וְאֵת שְׁעֵיר הַחַטָּאת דָּרַשׁ דָּרַשׁ מֹשֶׁה וְהִנֵּה שָׂרָף וַיִּקְצַף עַל אֶלְעָזָר וְעַל אִיתָמָר בְּנֵי אֶהֱרֹן הַנּוֹתָרִם לֵאמֹר: מִדּוּעַ לֹא אָכַלְתֶּם אֶת הַחַטָּאת בְּמָקוֹם הַקֹּדֶשׁ כִּי קִדְשׁ קִדְשִׁים הוּא וְאֵתָּה נָתַן לָכֶם לְשֵׂאת אֶת עֹון הָעֵדָה לְכַפֵּר עֲלֵיהֶם לְפָנַי ה'".

כ - ויקרא ח, לב), כעס משה על כילוי הנותר, ⁴⁴ מילואים כהגדרת תהליך ההקדשה, ²³ חיוב שביתה ואיסור יציאה ²⁴ ובסופו של דבר אף גילוי שכינה. ²⁵

נסה לראות את הרעיון המשותף של המצוות והפרטים בשני האירועים. ראשית, בולטת מאוד בסיפור ההתייחסות למן ולבשר כקרבן. כמו שראינו קודם בסיפור המן, בולט מאוד גם בימי המילואים שאף המתקדשים הם כקרבן בעצמם, והקרבן צריך לבוא תחתיהם. אותה האש שאכלה את הקרבנות בהופעת השכינה, אוכלת אף את נדב ואביהוא מיד אחר כך. ²⁶

לאחר מכן נאמר על אלעזר ואיתמר (ויקרא י, ד-ה): "קִרְבוּ שָׂאוּ אֶת אֲחֵיכֶם מֵאֵת פְּנֵי הַקֹּדֶשׁ אֶל מַחוּץ לַמִּחֲנֶה: וַיִּקְרְבוּ וַיִּשְׂאֹם בְּכַתְנֵתָם אֶל מַחוּץ לַמִּחֲנֶה" כקרבן עולה (ודישון המזבח). ²⁷ כמו כן, שריפת נדב ואביהוא מקבילה לשריפת השעיר. בשריפת נדב ואביהוא נאמר (ויקרא י, ו): "וְעַל כָּל הָעֵדָה יִקְצֹף וְאֲחֵיכֶם כָּל בֵּית יִשְׂרָאֵל יִכְפוּ אֶת הַשֶּׁרֶפָה אֲשֶׁר שָׂרַף ה'" ועל השעיר נאמר (ויקרא י, טו): "וְאֵת שְׁעִיר הַחַטָּאת דָּרַשׁ דָּרַשׁ מִשֶּׁה וְהִנֵּה שָׂרַף וַיִּקְצֹף עַל אֱלֻעָזָר וְעַל אֵיתָמָר בְּנֵי אֶהֱרֹן הַנּוֹתָרִים...". עצם העובדה שאלעזר ואיתמר קרויים 'הנותרים', כנותרים מבני אהרן, מקבילה לאיסור נותר בקרבן. איסור היציאה גם כן מהווה הקבלה נוספת בין הקרבן למקריב בשני הסיפורים. אלעזר ואיתמר

23 בפרשת המן נאמר (שמות טז, לב-לג): "וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה זֶה הַדָּבָר אֲשֶׁר צִוָּה ה' מֵלֵא הַעֲמֹד מִפְּנֵי לְמִשְׁמַרְתְּ לְדֹרְתֵיכֶם לְמַעַן יֵרְאוּ אֶת הַלֶּחֶם אֲשֶׁר הָאֲכַלְתִּי אֶתְכֶם בַּמִּדְבָּר בְּהוֹצִיאִי אֶתְכֶם מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם: וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֶל אֶהֱרֹן קַח צְנֻצָּת אַחַת וְתֵן שָׂמָה מֵלֵא הַעֲמֹד מִן וְהִנֵּה אֹתוֹ לִפְנֵי ה' לְמִשְׁמַרְתְּ לְדֹרְתֵיכֶם", לעומת פרשת ימי המילואים שנאמר בה (ויקרא ח, לג): "וּמִפְּתַח אֹהֶל מוֹעֵד לֹא תִצְאוּ שְׁבַעַת יָמִים עַד יוֹם מִלֵּאת יְמֵי מִלְּאֵיכֶם כִּי שְׁבַעַת יָמִים יִמְלֵא אֶת יְדֹכֶם".

24 בפרשת המן נאמר (שמות טז, כט-ל): "רְאוּ כִּי ה' נָתַן לָכֶם הַשֶּׁבֶת עַל כֵּן הוּא נָתַן לָכֶם בַּיּוֹם הַשְּׁשִׁי לֶחֶם יוֹמִים שְׁבוּ אִישׁ תַּחְתּוֹ אֵל יִצְא אִישׁ מִמְּקוֹמוֹ בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי: וַיִּשְׁבְּתוּ הָעָם בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי", לעומת פרשת ימי המילואים שנאמר בה (ויקרא ח, לג-לה): "וּמִפְּתַח אֹהֶל מוֹעֵד לֹא תִצְאוּ שְׁבַעַת יָמִים עַד יוֹם מִלֵּאת יְמֵי מִלְּאֵיכֶם כִּי שְׁבַעַת יָמִים יִמְלֵא אֶת יְדֹכֶם: כַּאֲשֶׁר עָשָׂה בַּיּוֹם הַזֶּה צִוָּה ה' לַעֲשׂוֹת לְכַפֵּר עֲלֵיכֶם: וּפְתַח אֹהֶל מוֹעֵד תִּשְׁבוּ יוֹמִים וְלִילָה שְׁבַעַת יָמִים".

25 בפרשת המן נאמר (שמות טז, ז-ז'): "וּבִקֵּר וַיִּרְאִיתֶם אֶת כְּבוֹד ה'... וַיִּפְּנוּ אֶל הַמִּדְבָּר וְהִנֵּה כְבוֹד ה' נִרְאָה בְּעָנָן", לעומת פרשת ימי המילואים שנאמר בה (ויקרא ט, ו; ט, כג-כד): "וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה זֶה הַדָּבָר אֲשֶׁר צִוָּה ה' תַּעֲשׂוּ וַיִּרְא אֱלֵיכֶם כְּבוֹד ה'... וַיִּבֹא מֹשֶׁה וְאֶהֱרֹן אֶל אֹהֶל מוֹעֵד וַיִּצְאוּ וַיִּבְרְכוּ אֶת הָעָם וַיִּרְא כְבוֹד ה' אֶל כָּל הָעָם: וַתִּצַּא אִשׁ מִלִּפְנֵי ה' וַתֹּאכַל עַל הַמִּזְבֵּחַ אֶת הָעֵלָה וְאֵת הַחֲלָבִים וַיִּרְא כָּל הָעָם וַיִּרְאוּ וַיִּפְּלוּ עַל פְּנֵיהֶם".

26 התורה סמכה את שני האירועים ואף נוקטת בלשון זהה (ויקרא י, ב): "וַתִּצַּא אִשׁ מִלִּפְנֵי ה' וַתֹּאכַל אוֹתָם וַיִּמְתּוּ לִפְנֵי ה'" כפי שכתוב ביחס לקרבנות (ויקרא ט, כד): "וַתִּצַּא אִשׁ מִלִּפְנֵי ה' וַתֹּאכַל עַל הַמִּזְבֵּחַ אֶת הָעֵלָה וְאֵת הַחֲלָבִים".

אף מצווים מיד אח"כ לאכול את המנחה הנותרת, המקבילה להם ממש, דווקא במקום קדוש - כפי שלהם אסור לצאת.

לפי השוואה זו עולה כי המן במדבר, שבא בעקבות תלונת בני ישראל על רקע חוסר הביטחון שלהם בה', מהווה תיקון וכפרה לעוונם. אכילת המן משלימה את תהליך הכפרה של העם, כפי שבימי המילואים נשלמה התקדשותם של הכהנים.

נתמקד כעת באיסור היציאה. בשני המקרים, ה' מצווה את המתקדשים לשבת בצורה חיובית - ומוסיף על זה איסור יציאה. נראה שיש מגמה מיוחדת לכל אחד מהציוויים.

שביתה וישיבה

ימי המילואים (ויקרא ח, לה-לו)	פרשת המן (שמות טז, כג-לד)
<p>וּפְתַח אֶהְל מוֹעֵד תִּשְׁבוּ יוֹמָם וּלְיָלָה שְׁבַעַת יָמִים וּשְׁמֵרְתֶם אֶת מִשְׁמֶרֶת ה' וְלֹא תָמוּתוּ כִּי כֵן צִוִּיתִי: וַיַּעַשׂ אֶהֱרֹן וּבְנָיו אֶת כָּל הַדְּבָרִים אֲשֶׁר צִוָּה ה' בְּיַד מֹשֶׁה:</p>	<p>וַיֹּאמֶר אֲלֵהֶם הוּא אֲשֶׁר דִּבֶּר ה' שְׁבִתוֹן שַׁבַּת קֹדֶשׁ לַה' מִחֹר... וְאֵת כָּל הָעֵדֶף הַנִּיחֹו לָכֶם לְמִשְׁמֶרֶת עַד הַבֶּקָר: וַיִּנְיחוּ אֹתוֹ עַד הַבֶּקָר כַּאֲשֶׁר צִוָּה מֹשֶׁה... רְאוּ כִּי ה' נָתַן לָכֶם הַשַּׁבָּת עַל כֵּן הוּא נָתַן לָכֶם בַּיּוֹם הַשְּׁשִׁי לָחֶם יוֹמִים שָׁבוּ אִישׁ תַּחְתֵּיו... וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה זֶה הַדְּבָר אֲשֶׁר צִוָּה ה' מֵלֵא הָעֵמֹר מִמֶּנּוּ לְמִשְׁמֶרֶת לְדֹרֹתֵיכֶם לְמַעַן יֵרְאוּ אֶת הַלָּחֶם אֲשֶׁר הָאֲכַלְתִּי אֶתְכֶם בַּמִּדְבָּר בְּהוֹצִיאִי אֶתְכֶם מֵאֶרֶץ מִצְרָיִם: וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֶל אֶהֱרֹן קַח צִנְצָנֹת אַחַת וְתֵן שָׁמָּה מֵלֵא הָעֵמֹר מִן וְהֵנַח אֹתוֹ לִפְנֵי ה' לְמִשְׁמֶרֶת לְדֹרֹתֵיכֶם: כַּאֲשֶׁר צִוָּה ה' אֶל מֹשֶׁה וַיִּנְיחוּ אֶהֱרֹן לִפְנֵי הָעֵדֹת לְמִשְׁמֶרֶת:</p>

כפי שניתן לראות, איסור היציאה בימי המילואים קשור לאיסור יציאה בשבת בפרשת המן. כפי שאת המן מניחים למשמרת לפני ה', כך הם עצמם יושבים איש תחתיו וכאילו הונחו הם עצמם לפני ה'.²⁸ כפי שצנצנת המן מונחת לפני ה' לדורות, כך ישראל יושבים תחתיהם לפני ה' בשבת כמקדש הזמן לדורות, שהשבת מקדשת אותם כאמור. המקביל

28 על פי עיקרון התמורה שעמדנו עליו, שהמן כקרבת הוא כתמורה לאדם ומקביל אליו. הנעשה על הקרבן כאילו נעשה על האדם.

לכך הוא שאהרן ובניו יושבים גם כן לפני ה', במקדש המקום (פתח אוהל מועד) למשמרת, וכך נחנכים לתפקידם ככהנים.²⁹

התורה מדגישה בהנחת המן, בשביתת ישראל ובישיבת אהרן ובניו שבעת ימים את חשיבות הציווי וקיום צו ה'. היא מתארת מציאות בה ישראל שובתים לפני ה' ומקיימים את דבריו, כפי שהצטוו בני אהרן בימי המילואים לפעול בדיוק על פי צו ה'.

איסור יוצא ואיסור יציאה

בתיאור איסור היציאה לאהרן ולבניו, ניתן לראות את הדמיון הרב בין המקריב לקרבן. כפי שכניסה של דם קרבן לתוך ההיכל מקדשת את הבשר בקדושה יתרה,³⁰ כך אסור להוציא מאזור הקדושה שהוא שייך בו כמקום קדוש. כפי שיש בעיה להוציא את בשר הקודש - אלא יש לאוכלו במקום קדוש או במקום טהור,³¹ כך לאהרן ולבניו, המקריבים, אסור לצאת מפתח אוהל מועד.

בשבת, העם מתקדשים באכילת המן, ולכן עליהם להימנע מלצאת ממקומם; שראויה הקדושה להישאר במחנה ישראל בלבד.

סיכום

לאור הזיקות החזקות של פרשת המן לקרבן הפסח ולפרשת ימי המילואים (ואף לקרבן התמיד, זיקה שהרחבנו בה פחות כאן), ראינו שירידת המן אינה רק סיפוק אוכל לעם במדבר, אלא היא חלק אינטגרלי בתהליך ההקדשה שלו. משום כך, בהתאמה למקרים אחרים של התקדשות, מצאנו גם במן איסור יציאה בשבת, כחלק מדיני ההתקדשות.

ג. ברית המן בין ישראל לקב"ה בפרשת המן

המן ירד למשך פרק זמן מוגבל - מסעם של עם ישראל במדבר. אולם, התורה דאגה להנציחו לדורות במספר אופנים, בין השאר במסגרת הרבה אירועים ותהליכים משמעותיים ומעצבים שעברו על העם במדבר. מלבד קרבן התמיד, שאינו מהווה הנצחה ישירה של המן אלא הוא רק בעל זיקה אליו, נראה שקיימים דברים שבאו בעיקרם על מנת להמשיך ולהנציח את המן לדורות. אנו נראה שהמצוות בהן נדון באות בעיקרן כהשלמה לירידת המן, והמשלימות את הברית הדו-צדדית בין עם ישראל לקב"ה.

29 הביטוי "ושמרתם את משמרת ה'" משמעותו מינוי לתפקיד כמו שנאמר ביחס ללוויים בכמדבר ג, ז-ח, וראה רש"י שם.

30 ויקרא ו, כג; ויקרא י, יח.

31 ראה ויקרא י, יג-יז.

יחס המן לעומר ולשתי הלחם

עם כניסת העם לארץ, ציווה הקב"ה על קרבן העומר ובשתי הלחם שישמש תחליף והמשכיות למן. בדיני קרבן העומר, צוו ישראל שלא לאכול מהחדש עד הבאת קרבן העומר. בלשון התורה: "וְלַחֶם וְקִלְי וְכֶרְמֶל לֹא תֹאכְלוּ עַד עֵצֶם הַיּוֹם הַזֶּה עַד הִבִּיאֲכֶם אֶת קֶרְבֶּן אֱלֹהֵיכֶם" (ויקרא כג, יד). ואכן, בספר יהושע ניתן לראות שהקריבו את קרבן העומר לאחר הפסח מיד עם שביתת ירידת המן: "וַיֹּאכְלוּ מֵעֵבוֹר הָאָרֶץ מִמַּחֲרַת הַפֶּסַח מִצּוֹת וְקִלְי פְּעֻצִים הַיּוֹם הַזֶּה: וַיִּשְׁבֹּת הַמָּן מִמַּחֲרַת³² בְּאֲכֹלָם מֵעֵבוֹר הָאָרֶץ וְלֹא הָיָה עוֹד לִבְנֵי יִשְׂרָאֵל מִן וַיֹּאכְלוּ מִתְּבוּאֹת אֶרֶץ כְּנָעַן בַּשָּׁנָה הַהִיא" (יהושע ה, יא-יב). הכתוב רומז לכך כבר בספר שמות עם תחילת ירידת המן: "וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל אָכְלוּ אֶת הַמָּן אַרְבָּעִים שָׁנָה עַד בָּאָם אֶל אֶרֶץ נוֹשְׁבֹת³³ אֶת הַמָּן אָכְלוּ עַד בָּאָם אֶל קִצֵּה אֶרֶץ כְּנָעַן" (שמות טז, לה). בארץ ישראל קיים תחליף המנציח את המן לאחר שביתתו הנצחית, והוא מצות העומר. בעיון בעומק מגמת הכתוב, בולט הקשר בין הדברים:

- א. ראשית, שמו 'קרבן העומר' מתכתב בצורה ברורה עם המידה של המן שניתן לכל אחד - "עומר לגולגלת" (שמות טז, טז).
- ב. המן והעומר כרוכים וקשורים לשבת. המן ירד בכל יום מלבד בשבת, וקרבן העומר הוא ממחרת השבת. אף שלמעשה הביטוי "ממחרת השבת" מתייחס ליו"ט ראשון של פסח, כדברי הפרושים, אין לשלול שהתורה עמעמה במכוון את כוונתה והשתמשה במילה 'שבת' כרמז לשבת בראשית.
- ג. קרבן העומר כולל מנחה שמידתה היא שני עשרונים (שתי עשיריות האיפה). מידת 'עשירית האיפה' מקורה במן, שמידתו הייתה עומר לגולגולת, והתורה מדגישה וכותבת בסוף פרשת המן: "וְהָעֹמֶר עֲשִׂירֵת הָאִיפָה הוּא" (שמות טז, לו). התורה רומזת שעלינו לזכור מידה זאת ושהיא חשובה; ואכן, אנו מוצאים שמידתן של רוב המנחות היא עשירית האיפה. קרבן העומר מתקשר דווקא

32 ביטוי זה מתכתב עם 'ממחרת השבת' בה מצויים להקריב את קרבן העומר, וכן עם העובדה שהמן לא ירד בשבת. ממקור זה משמע כדברי חז"ל שיש להקריב את קרבן העומר בט"ז בניסן, שהרי ממחרת הפסח הוא ט"ו בניסן (פסח הוא ב"ד ניסן שאז מקריבים את הפסח וכפי שכתוב בפס' הקודם). בשלב זה עוד אכלו 'מעבור הארץ' דהיינו מהישן, ולמחרת שבת המן מלרדת והחלו לאכול מ'תבואת ארץ כנען בשנה ההיא', דהיינו מהחדש. כלומר, תחילת אכילת החדש חלה בט"ז בניסן. הרמב"ם הביא ראיה זו בהל' תמידין ומוספין (ז, יא) אלא שהוא טוען שממחרת הפסח הוא בט"ו בניסן ולא ט"ז בניסן, אך זה קשה כפי שהסברנו.

לשבת, ולכן המנחה שלו כוללת שני עשרונים - כמו הלחם משנה שירד לקראת שבת במן.

ד. העומר, כמו שאר המנחות, בא עם שמן. גם זה, יסודו במן, שהיה שומני: "וְהָיָה טֶעֱמוֹ כְּטֶעֶם לֶשֶׁד הַשֶּׁמֶן" (במדבר יא, ח). השמן מתאר את העשירות, ונחשב כמושבח.

ה. מתואר בפרשת ויקרא: "וְאִם תִּקְרִיב מִנְחַת בִּפְנֵימִים לַה' אָבִיב קְלוּי בְּאֵשׁ גֵּרֶשׁ כְּרֹמֶל תִּקְרִיב אֶת מִנְחַת בִּפְנֵימִי: וְנָתַתָּ עָלֶיהָ שֶׁמֶן וְשִׁמְתָּ עָלֶיהָ לְבִנְהָ מִנְחָה הוּא" (ויקרא ב, יד-ט). למרות שפרק זה עוסק במנחות נדבה ולא במנחות חובה, חז"ל רוב הפרשנים מבארים שמדובר במנחת העומר.³⁴ הסיבה לכך היא הדמיון המובהק למתואר על מנחת העומר בויקרא (כג, יד): "וְלֶחֶם וְקֹלֵי וְכֶרֶם לֹא תֹאכְלוּ עַד עֶצֶם הַיּוֹם הַזֶּה עַד הִבִּיאֲכֶם אֶת קֶרֶן אֱלֹהֵיכֶם", וכן ביהושע פרק ה שראינו לעיל. כעת, הגדרה זו מקשרת אותנו אף לכינוי של המן בחטא בסיבוב ארץ אדום: "וַיִּדְבֹר הָעָם בְּאֱלֹהִים וּבְמִשְׁחָה לְמַה הִעֲלִיתֵנוּ מִמִּצְרַיִם לְמוֹת בְּמִדְבָר פִּי אֵין לָחֶם וְאֵין מַיִם וְנִפְשָׁנוּ קָצָה בְּלֶחֶם הַקֶּלֶקֶל" (במדבר כא, ה). כינוי הלחם כ'לחם קלוקל', מתכתב עם מנחת העומר הקלויה.

ו. קשה להתעלם מהעובדה שהמן החל לרדת בתקופה של ספירת העומר, בט"ו באייר - וגם הבאת העומר החלה לאחר הפסח: המן לאחר פסח מצרים, והעומר ביהושע לאחר הפסח הראשון שעשו בארץ (המסופר מקודם בפרק).

נבאר מהי משמעות ההקבלה. ראשית, יש לציין שהמנחות בעיקרן באות כקורבן המביע יחס לעושר האדם ופרנסתו.³⁵ כפי שביארנו בבחינה הראשונה, אחד מטעמי המן הוא הקמת מערכת המכריחה את העם לבטוח בה', בכך שדווקא ה' הוא המספק את לחמנו מיום אל יום. לאחר הכניסה לארץ נאסרו ישראל לאכול מהישן כל עוד לא הביאו את קרבן העומר. בכך, מעיד האדם שראשית תבואתו,³⁶ האביב, ניתן לה' כמעשר, שהרי הכל שייך לו. רק אז, כשמשליך האדם יהבו על ה' - ולאחר שהעיד שגם התבואה החדשה מגיעה מה', ואכילתו ממנה היא כאכילה משולחן גבוה - מותר לו לאכול מהתבואה החדשה. במילים אחרות, האדם מנציח את המן המקדש את לחמו של האדם, כ'לחם אבירים'³⁷ משולחן גבוה (ולכן מניפים את העומר). משום כך, חשוב

34 האבן עזרא הוא היחיד שלא מפרש כך, והוא מגדיר מנחה זו כמנחת נדבה נוספת.

35 ראה בהרחבה בדברי הרב יונתן גרוסמן בספרו תורת הקרבנות, עמ' 154-159.

36 כך בדברים טז, ט כתוב: "שִׁבְעָה שָׁבָעַת תִּסְפְּרֶינָה מִהַחֵל תְּרִמְשׁ בְּקִמָּה תַחֵל לְסַפֵּר שִׁבְעָה שָׁבָעוֹת" - הדבר הראשון שנקצר מובא לעומר.

37 מקור המליצה - תהילים עח, כה.

שהעומר יגיע דווקא מתבואת ארץ ישראל, שעליה כתוב: "כִּי תִבְאוּ אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר אָנֹכִי נֹתֵן לָכֶם וּקְצַרְתֶּם אֶת קְצִירָהּ וַהֲבֵאתֶם אֶת עֹמֶר רֵאשִׁית קְצִירְכֶם" (ויקרא כג, י). דווקא תבואת הארץ היא הממשיכה של מן השמים עם כל קדושתה, ודווקא מהארץ ש"עיני ה' אלהיך בה" - כהמשך להשגחה הצמודה שהיתה במדבר.³⁸

לפי ביאור זה, משמעות איסור היציאה ללקט מן בשבת מקבילה למשמעות איסור האכילה מהחדש. על ישראל להשליך יהבם על ה', ולא לצאת ללקט בשבת, אלא לאכול מהישן (מה שהכינו מיום השישי), כפי שלא יאכלו מהחדש עד שיקריבו את העומר ממחרת השבת.

הקשר בין קרבן העומר למן ממשיך אף בחתימת ספירת העומר בהבאת שתי הלחם ביום הביכורים (שבועות).³⁹ יש להביא אף את שתי הלחם "ממחרת השבת", המתכתב עם שבת המן כאמור. כמו כן, בשבועות מובאים שני לחמים המזכירים את משנה הלחם, שכל אחד מהם עשוי משני עשורונים סולת, שגם דבר זה מזכיר את משנה הלחם כמידה כפולה של מנת המן. את שתי הלחם אופים כמו שאפו את המן, והם אף נקראים מנחה חדשה, בדומה למנחת העומר.⁴⁰ לעומת העומר הבא כמנחת מצות קלויות, שתי הלחם מובאים כחמץ, שכן הם באים בסוף התהליך,⁴¹ והם אף מובאים לה' ביום הביכורים.⁴² כך אנו מעידים שכל התבואה והלחם בכל משך התהליך, ואף החמץ

38 על פי הבנה זו, שאכן מדובר בלחם משולחן גבוה, לא ראוי שיהיה העדפה ומעמדים חברתיים. כמו שבמן החלוקה הייתה שוויונית לכל נפש, שכל אדם קיבל מנה הראויה ליום, עומר לגולגלת, כך אנו רואים שיש מגמה לדאוג לקבוצות החלשות שבחברה בקשר לדיני מצות העומר: כחלק מהציווי על העומר ושתי הלחם, מופיע ציווי נוסף - להותיר חלקים בשדה לצורך העניים: "וּבְקִצְרְכֶם אֶת קְצִיר אֲרֻצְכֶם לֹא תִכְלֶה פֶּאת שְׂדֶךְ בְּקִצְרְךָ וְלִקַּט קְצִירְךָ לֹא תִלְקַט לְעֵנִי וְלִגֵּר תַּעֲזֹב אֹתָם אֲנִי ה' אֱלֹהֵיכֶם" (ויקרא כג, כב). גם מבחינה לשונית, ישנה זיקה נוספת בין הפרשיות בכך שהתורה התנסחה בלשון לקיטה - שאין ללקט אלא יש להשאיר לעניים, אותו השורש שהתורה נקטה ביחס לאסיפת המן (ואף במן היה איסור לקיטה - בשבת).

39 ראה בזוהר חלק ב, קפג ע"א - קפג ע"ב שעמד על קשר זה.

40 יש זיקה בולטת אף בין שתי הלחם לקרבן העומר בהתחלה, ששניהם מובאים "ממחרת השבת" "מכל מושבותיכם" כמנחה מן החדש, את שניהם מניפים, ושניהם נעשים 'בעצם היום הזה'.

41 ראה עוד על כך במאמרו של הרב יואל בן נון, חמץ ומצה בעולם הקרבנות: bit.ly/3iCnPjy

42 שתי הלחם אף מכונים "לחם הביכורים" (ויקרא כג, כ).

המתאר את סוף התהליך, הם משולחן גבוה. משום כך, גם שתי הלחם באים דווקא מתבואת ארץ ישראל - שהרי הם חלק מאותה מגמה.⁴³

אולם אם נשים לב, קיימת מילה מנחה לאורך הפרשייה העוסקת בקרבן העומר, ספירת העומר ושתי הלחם בחג הביכורים, והיא 'הבאה':

כִּי תֵבֹאוּ אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר אָנִי נֹתֵן לָכֶם וְקִצְרֹתֶם אֶת קִצְרֵיהָ וְהִבֵּאתֶם אֶת עֹמֶר רֵאשִׁית קִצְרֵיכֶם אֶל הַכֹּהֵן... וְלֶחֶם וְקִלִּי וְכֶרְמֶל לֹא תֹאכְלוּ עַד עֶצֶם הַיּוֹם הַזֶּה עַד הַבֵּיאָכֶם אֶת קֶרְבֶּן אֱלֹקֵיכֶם חֶקֶת עוֹלָם לְדֹרֹתֵיכֶם בְּכָל מִשְׁבֹּתֵיכֶם. וּסְפַרְתֶּם לָכֶם מִמִּחְרַת הַשַּׁבָּת מִיּוֹם הַבֵּיאָכֶם אֶת עֹמֶר הַתְּנוּפָה שֶׁבַע שָׁבֹת תִּמְיַמַת תִּהְיֶינָה. עַד מִמִּחְרַת הַשַּׁבָּת הַשְּׂבִיעִית תִּסְפְּרוּ חֲמֵשִׁים יוֹם וְהִקְרַבְתֶּם מִנְחָה חֲדָשָׁה לַה'. מִמּוֹשְׁבוֹתֵיכֶם תֵּבִיאוּ לֶחֶם תְּנוּפָה שְׁתֵּים.

(ויקרא כג, י; יד-יז)

לעומת המן, בו ה' הוא הנותן וישראל מלקטים, בפרשה זו הדרישה היא שישראל יביאו, ולא יהיו בצד המקבל וילקטו. ניגוד זה ממשיך בכך, שבמן הייתה הכנה מראש לשבת, ובשבת העם שבתו - שהרי כבר היה בידיהם מן. לעומת זאת, העומר ושתי הלחם - המובאים מהעם - ניתנים ממחרת השבת, ולא בשבת עצמה. המן ניתן סביב המחנה (שמות טז, יג), לעומת שתי הלחם המובאים מתוך המחנה: "ממושבותיכם תביאו".⁴⁴ ניגוד זה מתאר את הכרת הטוב והברית הדו-צדדית בין ה' לעם ישראל, ושניהם שותפים לברית.⁴⁵ באופן דומה, לעומת פרשיית המן, בה הדאגה לשיוויון בציבור - שכל אחד יקבל את אותה מידה - היתה מוטלת על הקב"ה (הוא שהוריד מן כדי מחסורו של לכל אחד), בפרשת העומר, ישראל עצמם מצווים לא לכלות את הפאה ולא ללקט את הקציר - אלא לעוזבם לעניים.

43 בשתי הלחם כתוב (ויקרא כג, יז): "ממושבותיכם תביאו".

44 כמו שאת העומר ואת שתי הלחם מביאים ממחרת השבת, כך גם הם 'ממושבותיכם תביאו'.

45 על יחס זה בין המן לעומר ראה ויקרא רבה כח, ג; ובזוהר חלק ג, צו ע"א.

פסח והעומר

מלבד הזיקה שתיארנו בין העומר למן, ישנו יחס בין העומר לפסח כמתואר בטבלה הבאה:

העומר	הפסח	
וְאִם תִּקְרִיב מִנְחַת בִּכּוּרִים לַה' אָבִיב קְלוֹי בְּאֵשׁ גֵּרֶשׁ כְּרָמְל תִּקְרִיב אֵת מִנְחַת בִּכּוּרֶיךָ: (ויקרא ב, יד)	אֶת חֵג הַמִּצּוֹת תִּשְׁמֹר... לְמוֹעֵד חֹדֶשׁ הָאָבִיב כִּי בְּחֹדֶשׁ הָאָבִיב יֵצְאֲתָ מִמִּצְרָיִם: (שמות לד, יח) ⁴⁶	תקופת האביב
	וַיֵּאָכְלוּ מֵעֶבֶר הָאָרֶץ מִמַּחֲרַת הַפֶּסַח מִצּוֹת וְקְלוֹי בְּעֶצֶם הַיּוֹם הַזֶּה: (יהושע ה, יא)	ממחרת הפסח
קלייה ⁴⁷	צלייה	אופן ההכנה באש
וּקְרִאתֶם בְּעֶצֶם הַיּוֹם הַזֶּה מִקְרָא קֹדֶשׁ יְהִי לָכֶם כָּל מִלְּאֲכַת עֲבֹדָה לֹא תַעֲשׂוּ חֻקַּת עוֹלָם בְּכָל מוֹשְׁבֵיכֶם לְדֹרֹתֵיכֶם. וּבְקִצְרְכֶם אֵת קִצִּיר אֲרֻצְכֶם לֹא תִכְלֶה פֶּאֶת שְׂדֵךְ בְּקִצְרֶךָ וְלִקַּט קִצִּירֶךָ לֹא תִלְקַט לְעֵנִי וְלִגְרַ תַּעֲזֹב אֹתָם אֲנִי ה' אֱלֹהֵיכֶם. (ויקרא כג, כא-כב)	וּבַיּוֹם הָרִאשׁוֹן מִקְרָא קֹדֶשׁ וּבַיּוֹם הַשְּׁבִיעִי מִקְרָא קֹדֶשׁ יְהִי לָכֶם כָּל מִלְּאֲכָה לֹא יַעֲשֶׂה בָהֶם אִךְ אֲשֶׁר יֵאָכֵל לְכָל נֶפֶשׁ הוּא לְבָדוּ יַעֲשֶׂה לָכֶם. וּשְׁמַרְתֶּם אֵת הַמִּצּוֹת כִּי בְּעֶצֶם הַיּוֹם הַזֶּה הוֹצֵאתִי אֵת צְבָאוֹתֵיכֶם מֵאֶרֶץ מִצְרָיִם וּשְׁמַרְתֶּם אֵת הַיּוֹם הַזֶּה לְדֹרֹתֵיכֶם חֻקַּת עוֹלָם. בְּרִאשׁוֹן... בְּעָרֵב תֵּאֲכְלוּ מִצַּת... כִּי כָּל אֶכֶל מִחֻמְצַת וְנִכְרְתָה הַנֶּפֶשׁ הַהוּא מַעֲדַת יִשְׂרָאֵל בְּגֵר וּבְאֶזְרַח הָאָרֶץ. כָּל מִחֻמְצַת לֹא תֵאֲכְלוּ בְּכָל מוֹשְׁבֵיכֶם תֵּאֲכְלוּ מִצּוֹת. (שמות יב, טז-כ)	קשרים לשוניים

46 ראה עוד בשמות יג, ד; שמות כג, טו; דברים טז, א.

47 ההפרש בין צלייה לקלייה לא גדול, שהרי קלייה הוא הבהוב באש (מנחות טו, א): "קלוי באש - מלמד שהיו ישראל מהבהבין אותו באש, כדי לקיים בו מצות קלי". שניהם בחימום ישיר מהאש.

משולש המן, העומר והפסח כולו קשור יחד ומורה על עניין משותף. דומה כי הכתובים מבקשים להדגיש כי למרות שמעטה אוכל העם מתבואת הארץ ולא מלחם השמים, ובשל כך השגחת ה' המוחשית על עמו אינה נראית עוד בביורר - על העם להפנים ולהבין, כי גם בשיבתם בארץ עין ה' מתבוננת ויד ה' משגיחה, ואכילת תבואת הארץ עדיין נחשבת כאכילה משולחן גבוה. דבר זה בא לידי ביטוי בהדגשת הפסח שעשו ישראל בכניסתם לארץ. הפסח ממשיך ומזכיר לעם את השכינה המלווה את העם בכל מקום ואתר, מגנה ומסוככת על העם מפגעים רעים וממלאך משחית. המן אמנם פסק, אך הפסח הנעשה בכל תחילת שנה ממשיך ומזכיר לעם את הגנת ה' על עמו, את כבוד ה' המתגלה. הפסח ממשיך ומקדש את ישראל, בכל תחילת שנה חדשה, לאביהם שבשמיים. סמיכות העומר והפסח נובעת מכך שהם בעלי עניין משותף. הוספנו שהעומר גם נותן מקום להבאת מנחה מישראל לה', כך שיחד עם המן והשפיע הניתן מה' לישראל - נסגר מעגל של ברית הדדית של נתינה, מה' לישראל ומישראל לה'. לכן ראוי שהשבת תהיה במרכז העניין, כאות הברית בין ה' לבין בני ישראל.

שנת השביעית

התורה מרחיבה את מימד הברית בשבת המן בתיאורה של השנה השביעית, כאשר נדרש האדם לאכול בשנה השביעית מפירות הארץ ולא להתעסק בסחורה וכדברי חז"ל (ע"ז סב, א): "לאכלה ולא לסחורה":

וּנְתַנֶּה הָאָרֶץ פְּרִיָּה וְאֶכְלֶתֶם לְשִׁבְעַת יָמֵי וַיִּשְׁבַּתֶּם לְבַטֵּחַ עָלֶיהָ: וְכִי תֵאמְרוּ מַה נֹּאכְלֶלָּה בַשָּׁנָה הַשְּׁבִיעִית הֵן לֹא נִזְרַע וְלֹא נִאֶסְפֵּי אֶת תְּבוּאֹתֵינוּ: וְצִוִּיתִי אֶת בְּרַכְתִּי לָכֶם בַּשָּׁנָה הַשְּׁשִׁית וְעָשִׂיתֶם אֶת תְּבוּאָהּ לְשִׁלֹּשׁ הַשָּׁנִים: וְזָרְעֶתֶם אֶת הַשָּׁנָה הַשְּׁמִינִית וְאֶכְלֶתֶם מִן תְּבוּאָהּ יִשָּׁן עַד הַשָּׁנָה הַתְּשִׁיעִת עַד בּוֹא תְבוּאָתָהּ תֹּאכְלוּ יִשָּׁן.

(ויקרא כה, יט-כב)

עם כניסתם של ישראל לארץ ישראל הם נדרשים לשבות בשנה השביעית. האכילה בשנה השביעית גם היא מבוססת על כעין 'לחם משנה' המובא בשנה השישית בדומה למן, שהשנה השישית מביאה יבול לשלוש שנים המספיק לשבייתה בשנה השביעית.⁴⁸

48 ייתכן שיש לדייק בקרי של צמד מילים "מה-נאכל" הנשמע כמו "מן נאכל".

49 את הקישור הזה ערכו כבר הכלי יקר (ויקרא כה, כ) והרש"ד הירש (ויקרא כה, כ-כב). כך גם נראה מדברי המכילתא דר' ישמעאל (יט, ב): "עד שלא נתתי לכם המצות הקדמתי לכם מתן שכרן, שנאמר (שמות טו) והיה ביום הששי והכינו את אשר יביאו והיה משנה, וכתוב (ויקרא כה) וצויתי את ברכתי לכם בשנה הששית וכו'". אמנם, התורה כותבת פה "לשלוש השנים", ולא לשנתיים כמצופה; הרד"צ הופמן והרש"ד הירש מבארים, שבעצם מדובר פה על תבואה

מעניין שהתורה אומרת שבשנים אלו אוכלים מן הישן.⁵⁰ על פי דרכנו, שפרשת העומר ממשיכה את רעיון פרשת המן, הדברים ברורים. בשנת השמיטה אין תבואה חדשה, וקרנן העומר לא שייך אז - שהרי לא זורעים תבואה, כפי שבשבת לא ליקטו מן.⁵¹ הקשר בין השמיטה לעומר מתחזק מהזיקה הבולטת של ספירת העומר, ספירת שבעה שבועות עד היום החמישים, וספירת שבע שבתות שנים עד שנת החמישים (ויקרא כה, ח).⁵² ואכן, בדומה למגמת המן והעומר, אף פה אנו רואים את ביטול המעמדות החלקי בכל שבע שנים - שהשדה מופקרת לכל לאכול ממנה, ובשיא בשנת היובל - בהשבת הנחלות ושחרור העבדים. התורה אף מנמקת זאת בטעם שהארץ שייכת לה', ולכן לא שייך שיהיו הפרשי מעמדות, כנימוק הכתוב: "וְהָאָרֶץ לֹא תִמָּכַר לְצִמְתָּת פִּי לִי הָאָרֶץ פִּי גֵרִים וְתוֹשְׁבִים אִתָּם עַמְּדִי" (ויקרא כה, כג).

לחם הפנים

זיקה נוספת שניתן להצביע עליה היא הזיקה ללחם הפנים.⁵³ הדברים עולים בצורה ברורה בספר תהילים, שם מובא הביטוי "עריכת שולחן" ביחס למן, ביטוי המזכיר את עריכת שולחן לחם הפנים:

וַיֹּסִיפוּ עוֹד לַחֲטֹא לוֹ לְמִרוֹת עֲלִיוֹן בְּצִיָּה: וַיִּנְסוּ אֶל בְּלִבָּבָם לְשָׂאֵל אֶכֶל לְנַפְשָׁם:
וַיִּדְבְּרוּ בְּאֵלֵהֶם אָמְרוּ הַיּוֹכֵל אֵל לַעֲרֹף שְׁלֹחַן בַּמִּדְבָּר... וַיִּצְוּ שְׁחַקִּים מִמָּעַל וַדְּלִתִּי
שָׁמַיִם פֶּתַח: וַיִּמְטֵר עֲלֵיהֶם מִן הַשָּׁמַיִם וַיִּגְדַּל שָׁמַיִם נִתַּן לָמוֹ.

(תהילים עח, יז-יט; כד)

בעיון בפרשית לחם הפנים בתורה, הדברים עולים גם כן:

וְלִקְחֹתָ סֹלֶת וְאָפִיתָ אֹתָהּ שֵׁתִים עֶשְׂרֵה חֲלוֹת שְׁנַיִ עֶשְׂרִינָיִם יִהְיֶה הַחֶלֶה הָאֶחָת:
וְשָׂמֹתָ אוֹתָם שֵׁתִים מְעַרְכוֹת שֵׁשׁ הַמְעַרְכֹת עַל הַשִּׁלְחָן הַטֹּהֵר לִפְנֵי ה': וְנִתְּתָ עַל

של שנתיים, ושהכוונה בשלוש שנים זה שהתבואה מספיקה למקצת השנה הששית, כל השביעית ורוב השמינית.

50 וכן גם בברכות המקבילות בפרשת בחוקותי (ויקרא כו, י'): "וְאֶכְלָתֶם יֵשֵׁן נוֹשֵׁן וַיִּשֵׁן מִפְּנֵי חֶדְשׁ תּוֹצִיאֻהוּ".

51 למעשה כן הקריבו את מנחת העומר מספיחי שביעית.

52 ישנן זיקות רבות בין הפרשיות. שתיהן פותחות במשפט: "דָּבַר אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְאָמַרְתָּ אֲלֵהֶם פִּי תִבְאוּ אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר אָנִי נֹתֵן לָכֶם" (ויקרא כג, י; ויקרא כה, ב). כמו כן, שתיהן עוסקות בקציר, ועוד.

53 קשר זה הועלה גם בדעת מקרא בסיכום לשמות טז ובאברבנאל כה, כג. כמו כן, הדברים נגזרים מדברי האר"י ז"ל בשער הכוונות דרושי שבת דרוש יד, שכתוב לבצוע על שתיים עשרה חלות במערכות של שש שש כמו בלחם הפנים. מקורו נראה מהזוהר לך לך רסו.

הַמַּעֲרֶכֶת לְבִנְיָה זָפָה וְהֵיטָה לְלֶחֶם לְאַזְכָּרָה אִשָּׁה לָהּ: בְּיוֹם הַשַּׁבָּת בְּיוֹם הַשַּׁבָּת יַעֲרֹכְנוּ לְפָנֵי ה' תְּמִיד מֵאֵת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּרִית עוֹלָם: וְהֵיטָה לְאַהֲרֹן וּלְבָנָיו וְאֶכְלֶהוּ בְּמָקוֹם קָדֹשׁ פִּי קָדֹשׁ קְדָשִׁים הוּא לֹא מֵאִשֵּׁי ה' חֶק עוֹלָם.

(ויקרא כד, ה-ט)

לחם הפנים נאפה ביום שישי לקראת השבת, כפי שאפו את המן ביום שישי כהכנה לשבת. אף בלחם הפנים, השבת מהווה מרכיב משמעותי - בכל שבת החליפו את החלות, וערכו את הלחמים החדשים. כל חלה היתה במידה של שני עשרונים; בנוסף, החלות חולקו לשתי מערכות - כנגד 'לחם משנה' של המן. בכל מערכה יש שש חלות, כנגד ששת ימי השבוע. הכהנים אכלו מלחם הפנים במשך יום ולילה, כלומר עד הבוקר שלמחרת, ומה שנשאר הוא 'נותר' - כמו שהיה במן. גם במבנהו, לחם הפנים מזכיר מאוד את המן; לצד לחם הפנים הונחו שני בויכי לבונה, המהווים תחליף לטל שכיסה את המן במדבר - וללובן שבמן: "וְהוּא פְּנֵרַע גֵּד לְבָן" (שמות טז, לא).

עם זאת, קיימת מידה מסויימת של ניגודיות בין המן ללחם הפנים. בניגוד למן, שירד בכל יום חוץ משבת, את לחם הפנים מחליפים ועורכים דווקא בשבת. לחם הפנים הוא במשכן בלב המחנה, ואילו המן נפל סביב המחנה. המן מתקלקל לאחר יום, ואילו לחם הפנים נשאר טרי אף לאחר שבוע משעת החלפתו. ובניגוד למן, שבו הצד הפעיל הוא ה', והלחם הוא מן השמים: "וַיַּעֲנֵךְ וַיַּרְעֶכֶךְ וַיֵּאֱכֹלְךָ אֶת הַמָּן אֲשֶׁר לֹא יִדְעָתָ וְלֹא יִדְעוּן אֲבֹתֶיךָ לְמַעַן הוֹדִיעֶךָ פִּי לֹא עַל הַלֶּחֶם לְבִדּוֹ יַחֲיֶה הָאָדָם פִּי עַל כָּל מוֹצֵא פִּי ה' יַחֲיֶה הָאָדָם" (דברים ח, ג), בלחם הפנים אופים שתים עשרה חלות כנגד שנים עשר השבטים, ובכך מבטאים את ייחודו - 'ברית עולם' בין ישראל לקב"ה, על ידי חלות כנגד שנים עשר השבטים.

נראה כי לחם הפנים והמן משלימים זה את זה, כברית דו-צדדית של נתינה ועריכת לחם. ייתכן, שכפי שה' הגיש לנו סעודה - אנו מגישים לפניו סעודה כביכול, והסעודה היא הביטוי הגדול ביותר של כריתת ברית בתנ"ך.⁵⁴ אנו כורתים ברית עם ה' על ידי סעודה משותפת.⁵⁵

54 ראה לדוגמה בראשית כא, כז; יהושע ט, יא-טו; בראשית כו, כח-לא; בראשית לא, נד; שמות כד, יא ועוד.

55 ניתן להרחיב אף בזיקות נוספות המוכיחות רעיון זה, כגון היחס שבין הנחת צנצנת המן לפני ה' לבין הנחת המן על ידי ה' לפני ישראל, ואכמ"ל.

סיכום

ראינו מספר בחינות בעיוננו בפרשת המן:

- א. המן קשור לרעיון הביטחון בה'. ההימנעות ממסחר בשבת נובעת מבחינה זו, שעל האדם לסמוך ולבטוח באלוקיו, ולשבות בשביעי.
- ב. המן קשור להקדשת עם ישראל, בדומה לימי המילואים ולקרבתן. איסור היציאה מהמקום בשבת (ואיסור הוצאה הנגזר מכך) נגזר מבחינה זו, שיש להיזהר בהוצאת הנקדש החוצה בזמן ההתקדשות, כימי המילואים.
- ג. יחס שבת המן למצוות העומר ושתי הלחם, שביעית ולחם הפנים מעלה את הבחינה של הברית הדו-כיוונית של ה' ועם ישראל. השבת כוללת בתוכה ברית דו-צדדית זו, בכך שמצוות אלו - וכמובן המן - הן בעלי יחס לשבת, כמתואר במקראות.

שבת פרשת יתרו

זכר למעשה בראשית

המקום הבא בו התורה מצוה על השבת, הוא בעשרת הדיברות. התורה מתארת בפרשת יתרו את השבת במבנה כיאסטי מובהק:

א. 1. זָכֹר אֶת יוֹם הַשַּׁבָּת לְקַדְּשׁוֹ

ב. 1. שֵׁשֶׁת יָמִים תַּעֲבֹד וְעֵשִׂיתָ כָּל מְלֹאכְתֶּךָ:

ב. 2. וַיּוֹם הַשְּׁבִיעִי שַׁבָּת לַה' אֱלֹהֶיךָ לֹא תַעֲשֶׂה כָּל מְלֹאכָה אֶתָּה וּבִנְךָ וּבִתֶּךָ עַבְדְּךָ וְאִמְתֶּךָ וּבְהִמְתָּךְ וּגְרֶךָ אֲשֶׁר בְּשַׁעְרֶיךָ:

ב. 3. כִּי שֵׁשֶׁת יָמִים עָשָׂה ה' אֶת הַשָּׁמַיִם וְאֶת הָאָרֶץ אֶת הַיָּם וְאֶת כָּל אֲשֶׁר בָּם וַיָּנַח בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי

א. 2. עַל כֵּן בָּרַךְ ה' אֶת יוֹם הַשַּׁבָּת וַיְקַדְּשֶׁהוּ:

(שמות כ, ח-יא)

במסגרת החיצונית מתואר שעל ישראל לזכור את השבת ולקדשו, כפי שה' בירך את יום השבת וקידשו.⁵⁶ היחידה הפנימית עוסקת בהקבלה בין מעשה האדם ומלאכתו

56 כנראה שההקבלה של ציווי הזכירה של ישראל לברכת ה' היא שהביאה את חז"ל לדרוש שיש לקדש בדיבור (מכילתא דר' ישמעאל מסכתא דבחדש פרשה ז): "לקדשו - לקדשו בברכה". כמו שה' ברך בדברים את הארץ וקדש את יום השבת, כך על האדם לקדש בפה. יש להוסיף

לעשיית ה' את העולם. האדם מצווה לחקות את ה' יתברך, ובכך הוא נעשה כביכול דומה לאלוהים, ונדבק בו ובמידותיו. נשים לב שהכתוב משתמש בפועל 'עשייה', ולא 'בריאה' כלשון הפסוק "בְּרֵאשִׁית בָּרָא אֱלֹהִים אֶת הַשָּׁמַיִם וְאֶת הָאָרֶץ" (בראשית א, א); כנראה שהסיבה לכך היא להדגיש את ההקבלה בין מעשי האדם למעשי הבורא. כפי שה' עשה את השמים ואת הארץ ושבת ממלאכתו ביום השביעי, כך האדם מצווה לעשות מלאכה רק בששה ימים וביום השביעי לא לעשות מלאכה. כיוון זה ממשיך את מגמת הכתוב כבר בתיאור הבריאה בבראשית:

וַיְכַל הַשָּׁמַיִם וְהָאָרֶץ וְכָל צְבָאָם וַיְכַל אֱלֹהִים בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי מְלַאכְתּוֹ אֲשֶׁר עָשָׂה וַיִּשְׁבֹּת בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי מִכָּל מְלַאכְתּוֹ אֲשֶׁר עָשָׂה: וַיְבָרֶךְ אֱלֹהִים אֶת יוֹם הַשְּׁבִיעִי וַיְקַדֵּשׁ אֹתוֹ כִּי בּו שָׁבַת מִכָּל מְלַאכְתּוֹ אֲשֶׁר בָּרָא אֱלֹהִים לַעֲשׂוֹת.

(בראשית ב, א-ג)

התורה מדגישה את המלאכה והעשייה בבריאה, שורשים שפחות מתאימים במשמעותם לתיאור פועלו של ריבונו של עולם בבריאת העולם (לעומת בריאה או אמירה). שימוש בפעלים אלו הוא מפני ש"המקרא כתוב על שם העתיד"⁵⁷. לצורך ההקבלה בין מעשי האדם ומלאכותיו לבריאת העולם במצות השבת, השתמשה התורה בתיאור הבריאה בפעלים אלו אף ביחס לקב"ה על דרך ההשאלה.

בפרשת שבת זו שהאדם מצווה להתחקות אחר הקב"ה, משתמשת התורה בשם הוי"ה ולא בשם אלוהים, שהרי שם הוי"ה מבטא את המידה שבה הקשר בין הקב"ה לעם ישראל מאופיין בקירבה אינטימית יותר, ובה הקב"ה ועמו כורתים ברית יחד.

איסור מלאכה

הציווי בפרשת יתרו הוא הציווי הראשון בו מצווים ישראל להימנע ממלאכה. מהן המלאכות שנאסרו? על פי ההקבלה שערכנו, נראה שהמלאכות האסורות נלמדות מבריאת העולם. אך צריך לברר עדיין לאיזו רזולוציה עלינו לרדת בלימוד מספר בראשית? ניתן להציע שתי אפשרויות:

א. מלאכות הדומות למעשים שנעשו בתהליך בריאת העולם עד לפרטי המלאכות. למשל, הבערת אש, כפי שנעשה בבריאת האור ביום הראשון. הבדלה, הפרדה או ברירה, כפי שנעשה ביום השני וביום הרביעי. מלאכות הקשורות להצמחה -

על כך, שאף כל מעשה הבריאה נעשה במאמרות של הקב"ה ולא במעשים. לכן ראוי שאף ישראל יקדשו את השבת בדיבור. עוד נרחיב את הדיבור בנושא זה בהמשך.

57 ראה רש"י שם, ועיין בספר הרוקח המבאר שהלשון 'עשייה' מתייחסת למלאכות בני אדם.

מהכנת היבשה או הקרקע, כחרישה, ועד להצמחה וזריעה - כפי שנעשה ביום השלישי. מלאכות הקשורות לשליטה על בעלי החיים - כציד, שחיטה, ושאר מלאכות הבגד ומלאכות העור; מלאכות הקשורות לכיבוש ושליטה בארץ - כהכאה בפטיש ליצירת כלים, בניין וסתירה (ייתכן שמלאכות הבניין והסתירה נלמדות מבניית האשה מצלע האדם, הכרוכה בסתירתו על מנת לבנותה)⁵⁸; ומלאכות הקשורות לניצול עשב, זרעים ופרי העץ לאכילה - ככל מלאכות 'סידורא דפת'; כפי שהתברך האדם ביום השישי. הוצאה מרשות לרשות - כפי שנעשה במים, ביום השני; ביבשה, שהתגלתה ביום השלישי; במאורות, שהותקנו בשמים ביום הרביעי; ובבעלי החיים, שהוצאו מהארץ והותקנו כל אחד במקומו, ביום החמישי וביום השישי.⁵⁹

ב. מלאכות המתארות את היצירה האנושית והעשייה האנושית הבסיסית (ללא העתקה מוחלטת אף של פרטי המלאכות מבריאת העולם), כגון: מלאכות 'סידורא דפת' לצורך מזון, מלאכות יצירת הבגד, מלאכות יצירת ספר מעור בהמה לצורך התרבות וההשכלה, בניית בית (בניין וסתירה), יצירת כלים (מכה בפטיש) ושיתופיות ומסחר (הוצאה מרשות לרשות). כלומר, איננו מחקים את מלאכות הקב"ה בבריאה בצורה ישירה, אלא בכלליות - כמו שה' ברא ויצר את העולם, כך האדם צריך ליצור בששת ימי המעשה במידה הראויה לו.⁶⁰

58 ייתכן שהביטוי (שמות כ, יא) "כִּי שֵׁשֶׁת יָמִים עָשָׂה ה' אֶת הַשָּׁמַיִם וְאֶת הָאָרֶץ" הוא הרכבה של בראשית ב, ד: "בְּיוֹם עֲשׂוֹת ה' אֱלֹהִים אֶרֶץ וְשָׁמַיִם" ובראשית א, א: "בְּרֵאשִׁית בְּרָא אֱלֹהִים אֶת הַשָּׁמַיִם וְאֶת הָאָרֶץ". ולכן, ניתן ללמוד משני תיאורי הבריאה (השני כולל את תיאור יצירת האשה מצלעו של אדם הראשון) את פרטי המלאכות.

59 ראו בירושלמי, שהלך בכיוון זה: "אמר ר' אבהו: שבת לה' - שבות כה'. מה הקדוש ברוך הוא שבת ממאמר, אף את שבות ממאמר... אמר רבי חנינא: מדוחק התירו לשאול שלום בשבת. אמר ר' חייא בר בא: רשב"י כד הוה חמי לאימיה משתעיא סגין הוה אמר לה אימא שובתא היא" (ירושלמי שבת טו, ג). הירושלמי קובע שכמו ששבת ה' מדיבור - אף האדם צריך לשבות מדיבור, עד כדי כך שבקושי התירו לשאול לשלום בשבת.

60 ראה על כך בבבלי: "כמה יגיעות יגע אדם הראשון עד שמצא פת לאכול - חרש וזרע וקצר ועמר ודש וזרה וברר וטחן והרקיד ולש ואפה ואח"כ אכל... וכמה יגיעות יגע אדם הראשון עד שמצא בגד ללבוש - גזו ולבן ונפץ וטוה וארג" (ברכות נח, א; ובמקביל בתוספתא ברכות ו, ב). עיין גם בירושלמי ברכות (ט, א): "וניפס וצבע וטווה וארג כבס ותפר ואחר כך מצא בגד ללבוש". במקורות אלו מנויים מלאכות רבות שעשה אדם הראשון, המקבילות ל"ט למלאכות שבת שנימנו במשנה בשבת בפרק כלל גדול (ז, ב). ההקבלה היא אף בסדר המלאכות (למעט חרישה וזריעה שהוחלפו במשנה, ובאמת הגמרא בשבת (עג, ב) דנה בכך). כלומר, רשימת מלאכות שבת במשנה באים לרמוז על טעמם. ראה עוד על כך בדברי הרב

היקף איסור מלאכה

בפרשת יתרו, התורה מדגישה שהיקף האיסור הוא מוחלט ובכל המרחבים (שמות כ, 1): "לֹא תַעֲשֶׂה כָּל מְלָאכָה אֲתָה וּבִנְךָ וּבִתְּךָ עִבְדְּךָ וְאִמְתְּךָ וּבְהֵמָתְךָ וְגֵרְךָ אֲשֶׁר בְּשַׁעְרֶיךָ" - האדם וכל אשר ברשותו, משפחתו ומשק ביתו חייבים לשבות. השביתה אף יוצאת למרחב הציבורי, המבוטא ב"גרך אשר בשעריך" - הציווי מחייב שכל שעריך ועריך יהיו במצב של שביתה. יתר על כן, ישנם בדיוק שבעה המחויבים לשבות.⁶¹ משמעות העניין היא שכנגד כל הבריאה, שנבראה בשבעה ימים, יש שבעה המחויבים לשבות. פירוט זה ראוי ביותר לציווי השבת במסגרת הזאת. כשבת שהיא זכר למעשה בראשית, ושוב שייך כל הבריאה, ראוי שהעדות תהיה רחבת היקף.

זיכרון מעשה בראשית כערך אל-זמני

בניגוד לפרשת המן, שעסקה בשבת בתיאור סיפורי - כחלק מאירועי המדבר, כאן התורה מחדשת לנו איך נראית שבת במציאות פשוטה ורגילה. "גרך אשר בשעריך" איננו מציאות של דור המדבר; המושג 'שעריך' מכוון לשערי ערים, ולא למציאות העראית של מחנה ישראל במדבר. כך גם שביתה בהמה שייכת בעיקר למציאות חקלאית נורמלית, ולא לדור המדבר. כמו כן, סביר להניח שבדור המדבר עדיין לא היה לאף אחד עבד או אמה. יש לציין גם כן כי זהו רק פרט מתוך כלל עשרת הדיברות, המכוונות כלפי חיים רגילים ולא במדבר, כפי שבולט אף בדיבר האחרון "לֹא תִחַמְדּוּ בֵּית רֵעֵךְ..." (שמות כ, ג), המתייחס לבית קבע.

מה משמעות הדבר? להלן נראה, כי הבחינות העולות משבת המן מוטמעות בתהליך ההיסטורי וההתפתחותי של עם ישראל במדבר. לעומת זאת, ציווי השבת של פרשת יתרו איננו תלוי בזמן, ואינו שייך דווקא לשלב כזה או אחר בתהליך התקדשות ישראל. שבת בראשית אינה מהווה חלק בהתפתחות, אלא היא ראוי מצד עצמה, ללא תלות בהקשרי נתינתה - ולכן היא ניתנה בצורה כללית, ללא הקשר מסוים.

יעקב נגן, נשמת המשנה על משנה זו. נראה שהדברים מבוססים על הפסוק בבראשית בו מתוארים הצרכים הבסיסיים של האדם (כח, כ-כא): "וַיֵּדַר יַעֲקֹב נְדָר לֵאמֹר אִם יִהְיֶה אֱלֹהִים עִמָּדִי וְשָׁמְרָנִי בְּדַרְךָ הַזֶּה אֲשֶׁר אָנֹכִי הוֹלֵךְ וְנָתַן לִי לֶחֶם לֶאֱכֹל וּבְגָד לְלַבֵּשׁ: וְשָׁבְתִי בְּשָׁלוֹם אֶל בֵּית אָבִי וְיִהְיֶה ה' לִי לֵאלֹהִים".

שבתות סוף ספר שמות - שבתות הברית

א. הקדמה

לצורך הבנת הפרשיות שבמחצית השנייה של ספר שמות, יש להקדים ולבאר את ההקשרים בהם מובאים הציוויים הרבים של השבת בפרשות משפטים עד ויקהל. ספר שמות מחולק לשניים: א. שעבוד מצרים ויציאת מצרים (פרשת שמות - פרשת בשלח); ב. כריתת ברית בין ה' לעמו, עד להשכנת השכינה בישראל, בעיקר בבניין המשכן (פרשת יתרו - פרשת פקודי). בתווך בין שתי המחציות, מובא מעמד הר סיני. מעמד זה חותם את יציאת מצרים מחד, ומאידך מתחיל את תהליך השכנת השכינה בישראל. בכל אחת מהמחציות מובאת השבת: במחצית הראשונה השבת מובאת בפרשת המן, וכן בתווך בעשרת הדיברות כפי שראינו. כעת נתמקד במחצית השנייה, ובפרשיות השבת שבה. המחצית השנייה של הספר בנויה במבנה כפול:

- כריתת הברית הראשונה (שמות כא-כד) הכוללת ציווי על שבת (שמות כג, יב):

1. "וַיִּשְׁכֶּן כְּבוֹד ה' עַל הַר סִינַי וַיְכַסֶּהוּ הָעָנָן וַיִּשְׁתַּחֲוֶה יָמִים וַיִּקְרָא אֶל מֹשֶׁה בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי מִתּוֹךְ הָעָנָן" (שמות כד, טז).

ב. הציווי על בניית המשכן (שמות כה-לא): "וַעֲשׂוּ לִי מִקְדָּשׁ וְשִׁכְנָתִי בְּתוֹכְכֶם" (שמות כה, ח).

ג. שבת כברית: "אַךְ אֵת שַׁבְּתֹתַי תִּשְׁמְרוּ" (שמות לא, יג).

ד. חטא העגל (שמות לב-לג).

- כריתת הברית השנייה (שמות לד) הכוללת ציווי על שבת (שמות לד, כא):

ג. שבת ויקהל (שמות לה, ב-ג).

ב. הקמת המשכן (שמות לה-מ): "וַיְכַסֶּה הָעָנָן אֶת אֹהֶל מוֹעֵד וְכְבוֹד ה' מָלֵא אֶת הַמִּשְׁכָּן" (שמות מ, לד).

א. "וַיְכַסֶּה הָעָנָן אֶת אֹהֶל מוֹעֵד וְכְבוֹד ה' מָלֵא אֶת הַמִּשְׁכָּן... וַיִּקְרָא אֶל מֹשֶׁה..." (שמות מ, לד; ויקרא א, א).

מצד אחד, המחצית השנייה של ספר שמות מסודרת על פי סדר כרונולוגי, בו מתוארים כריתת הברית הראשונה, שבירת הלוחות בחטא העגל, וכריתת הברית השנייה. מצד שני, היא מסודרת גם כמבנה כיאסטי.

כחלק מהתיאור הכרונולוגי, ישנו זוג ציוויים של השבת כחלק מכריתות הברית: בכריתת הברית הראשונה (שמות כג, יב) ובכריתת הברית השנייה (שמות לד, כא). בין

הבריתות מובא חטא העגל, בו ישראל הפרו את הברית, מעשה שהוביל לשבירת הלוחות הראשונים, המסמלים את הברית הראשונה. לאחריו נכרתה ברית חדשה.

בנוסף, ניתן לראות את המבנה הכיאסטי - הבנוי מהציוויים העוקבים לכל כריתת ברית, שבאים ליישם את הברית. במסגרת הראשונה, החיצונית, התורה מציגה את התכלית - הופעת השכינה - המתחילה במעמד הר סיני, בהכנה של שישה ימים עד לכניסה לענן ביום השביעי, וממשיכה בהשראת שכינה בתוך בני ישראל, במשכן.⁶² במסגרת השנייה, התיכונה, התורה מציגה את הציווי על המשכן ואת הקמתו, כדרך ליישום הופעת השכינה בצורה קבועה בישראל. במסגרת השלישית, הפנימית, מובא ציווי על השבת, שגם הוא מיישם את הופעת השכינה באופן קבוע, במימד הזמן - כמקדש הזמן. במרכז המבנה הכיאסטי מובא חטא העגל.

ראשית, נדון בזוג הראשון של הציוויים על השבת, המהווים חלק מעצם הברית - שבת של פרשת משפטים (בפרק כג), ושבת בסוף פרשת כי תשא (בפרק לד).

ב. שבתות הברית

שבת הברית הראשונה - שבת חברתית

בפרשת משפטים השבת מתוארת כיום מנוחה לצורך חברתי, וכיום שמטרתו היא דאגה לחלשים:

וְגַר לֹא תִלְחֹץ וְאַתֶּם יְדַעְתֶּם אֶת נַפְשׁ הַגֵּר כִּי גֵרִים הָיִיתֶם בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם: וְשֵׁשׁ שָׁנִים תִּזְרַע אֶת אֲרֶצְךָ וְאַסְפֹּתָ אֶת תְּבוּאָתָהּ: וְהַשְּׁבִיעִת תִּשְׁמְטֶנָּה וּנְטַשְׁתָּהּ וְאָכְלוּ אֲבִינֵי עַמָּךְ וְיִתְּרָם תֹּאכַל חֵית הַשָּׂדֶה פֶּן תַּעֲשֶׂה לְכַרְמְךָ לְזִיתְךָ: שֵׁשֶׁת יָמִים תַּעֲשֶׂה מַעֲשֵׂיךָ וּבַיּוֹם הַשְּׁבִיעִי תִשְׁבֹּת לְמַעַן יָנוּחַ שׂוֹרְךָ וְחֲמֹרְךָ וַיִּנְפֹּשׂ בֵּן אִמְתֶּךָ וְהַגֵּר:

(שמות כג, ט-יב)

שבת פרשת משפטים מובאת לאחר האיסור ללחוץ את הגר, ולאחר הציווי לנטוש את השדה בשנת השמיטה לצורך העניים. אלו מצוות שמטרתן להעמיד רף מוסרי גבוה, כנגוד ליחס המצרים כלפי עם ישראל כשעם ישראל גר במצרים. מצרים לחצו על ישראל כעבדים, "וְגַם רָאִיתִי אֶת הַלְּחֹץ אֲשֶׁר מִצְרַיִם לְחָצוּם אֹתָם" (שמות ג, ט), וכמובן שלא דאגו לאביונים או נתנו לעם ישראל מנוח ונופש. כנגד התנהגותם של המצרים, עם ישראל מצווים "וְגַר לֹא תִלְחֹץ", שהרי הם יכולים להזדהות עם מצבו הנפשי של הגר: "וְאַתֶּם יְדַעְתֶּם אֶת נַפְשׁ הַגֵּר כִּי גֵרִים הָיִיתֶם בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם", עם ישראל יודע את

62 ראה ברמב"ן שמבאר כך את משמעות המשכן בפירושו על שמות כה בהקדמה. זאת גם הסיבה לכך שהשבת לפי זה היא דווקא ביום השביעי על פי טעם זה.

מצבו הנפשי המעורער של הגר. יתרה מכך, עם ישראל מצווים לעזוב הכל בשמיטה, על מנת לדאוג לאביונים - ואפילו לחית השדה. לאחר מכן מובא הציווי לשבות "לְמַעַן יִנּוּחַ שׁוֹרְךָ וַחֲמֹרְךָ וַיִּנְפֹּשׂ בְּן אֲמָתְךָ (=עבדך) וַהֲגֵר" - השבת מובאת אף היא בהקשר של דאגה לציבור החלש שבחברה.

כיוון שההקשר הוא מנוחה ממאמץ ולחץ, מסתבר שהמלאכות האסורות בשבת של פרשת משפטים הן מלאכות המביאות לידי טירחה. בשבת שבמשפטים לא נזכר כלל איסור 'מלאכה', אלא אסורים בה 'מעשיך'. המיקוד אינו ביצירתיות של המעשים, אלא בקושי ובטירחה שבהם - יש צורך בזמן של מנוחה מעשייה כלשהי.

בדומה לשבת שבעשרת הדיברות (שבפרשת יתרו), אף שבת זו איננה נתונה בתוך ההקשרים ההיסטוריים של נתינתה במדבר - אלא עוסקת בעיקר בחקלאות, השייכת למציאות שבארץ ישראל. בשביעית - יש ציווי לעזוב את השדה לעניים ולחית השדה, ובשבת - יש לשבות על מנת ששורך וחמורך, שהם בהמות שעיקר עניינן הוא עבודה במציאות פשוטה וחקלאית, ינוחו. תיאור כזה מתאים לטעם המצווה כדאגה לחלשים, שאיננו שייך לתקופה כזו או אחרת, אלא הוא ערך תמידי ומוחלט.

שבת הברית השנייה - שביתת השדה

בסוף פרשת כי תשא, השבת מובאת כחלק מהברית השנייה, בתוך אזכור שלושת הרגלים - בין פסח לשבועות:

אֵת חַג הַמִּצּוֹת תִּשְׁמֹר... שֵׁשֶׁת יָמִים תַּעֲבֹד וּבַיּוֹם הַשְּׁבִיעִי תִשְׁבֹּת בְּחֵרִישׁ וּבִקְצִיר תִּשְׁבֹּת: וְחַג שְׁבֻעֹת תַּעֲשֶׂה לָּךְ בְּפוּרֵי קִצִּיר חֲטִיִּם...

(שמות לד, יח; כא - כב)

מיקום הפרשה נראה תמוה. מדוע השבת הובאה באמצע הציווי על שלושת הרגלים? לכאורה נראה, שהיא צורפה לציווי על שלושת הרגלים בגלל ההקשר שלה לשבועות: שבועות נעשה בזמן קציר חטים, ובשבת שובתים מקציר, וכן המספר שבע מהווה מכנה משותף ביניהם. אולם נראה שאין זה מספיק, שכן לפי זה לא מתבארת תכלית השבת לאור הקשרה.

נראה שיש להבין את מיקומה של השבת בפרשה לאור האיסורים שבפרשה. בפשטות, הפרשה דנה בעיקר בשביתת השדה. בשבת זו, אין איסור 'מלאכה' כלל, אלא חיוב שביתה מעבודה. מהי אותה עבודה שמדובר עליה? הדברים מתבארים מייד אח"כ - "בחריש ובקציר תשבות". כלומר, בשבת נאסרו כל עבודות השדה; מתחילת העבודה בשדה - החרישה, ועד סוף העבודה - הקצירה.

לאור הדברים, נראה שהפרשה באה דווקא במקום הראוי לספירת העומר - בין פסח לשבועות. ראינו לעיל, כי לשבת יש קשר הדוק לעומר ולפרשת המן. כפי שראינו, מגמת העומר היא שהאדם ישליך יהבו על ה', ויעיד שהכל בא מאת ה' ושהאדם מוסב על שולחן קונו. השבת באה כאן במקום העומר, כביטוי למטרה זו.⁶³ אף בשיא עונת הקציר - יש לשבות בשבת מכל עבודות השדה, לצורך הכרה בבעלותו של הקב"ה ובביטחון בו שיספק את צרכינו, בדומה לפרשת המן ולשנת השביעית.⁶⁴ ביטוי למגמה זו מופיע בדברי חז"ל בביצה (טו, ב): "אמר להם הקדוש ברוך הוא לישראל: בני, לוו עלי וקדשו קדושת היום, והאמינו בי ואני פורע".

יחס שבתות הברית

לאחר שראינו את המשמעות העולה לגבי השבת בכל פרשייה בפני עצמה, יש לבחון את היחס ביניהן. מדוע בבריתות מודגשות דווקא בחינות אלו? על מנת לענות על כך, יש להקדים ולומר, שהברית הראשונה של פרשת משפטים מורכבת משלוש קטגוריות: מצוות בין אדם למקום, מצוות בין אדם לחברו ואיסורי הרחקה מעבודה זרה; והשבת מובאת בהקשר של מצוות בין אדם לחברו. הברית השנייה, שלאחר חטא העגל, חוזרת רק על האיסורים של בין אדם למקום, כי רק במצוות אלו הפרו בני ישראל את הברית בחטא העגל. אולם, שתיים מהמצוות שבין אדם לחברו שבברית הראשונה, הובאו שנית בברית השנייה - פטר חמור ושבת. אלא, שבברית השנייה הן צורפו לציווי על שלושת הרגלים. מצות פטר חמור נספחה לפסח (כפי שהופיעה לראשונה בשמות יג), והשבת, כאמור, הובאה בין פסח לשבועות. בברית השנייה, מצוות אלו - שהן בעלות משמעות כפולה, בין אדם לחברו ובין אדם למקום - חזרו ונשנו משום משמעותן השנייה. לכן הובאו בחינות אלו המדגישות ביתר שאת את המגמה הכפולה של השבת - בין אדם למקום ובין אדם לחברו.

63 ראה באנציקלופדיה מקראית ערך 'שבת' (חלק ז עמ' 510) שגם עמד על קשר זה.
 64 במשנה (שביעית א, ד) מתוארת מחלוקת תנאים בין רבי עקיבא לרבי ישמעאל מה לומדים מפסוק זה. רבי ישמעאל דורש זאת ביחס לשבת, ולומד מכך שקציר העומר מותר בשבת. ברור שר' ישמעאל למד זאת מכוח זה שהפסוק העוסק בשבת מובאת בין פסח לשבועות, במקום העומר, כפי שהראנו. רבי עקיבא חולק, והוא סבור שהפרשיה עוסקת בשנה השביעית. גם רבי עקיבא מודה, שפשט הכתוב מתייחס לשבת; אלא שהוא סבור שבחינה זו מופיעה במיוחד בשביעית - ואכן, בשביעית אין איסור שבייתה מכל מלאכה, אלא רק ממלאכות-עבודות השדה.

ג. שבתות הבאות כחלק מתהליך הברית

כפי שהראינו, מעבר לשתי פרשיות השבת המהוות חלק מעצם הבריתות, קיימות שתי פרשיות נוספות: הראשונה בתחילת פרשת כי תשא (שמות פרק לא), בעקבות הברית הראשונה - לפני חטא העגל, והשנייה בתחילת פרשת ויקהל (בפרק לה), לאחר חטא העגל ובעקבות הברית השנייה.

שבת כריתת הברית - בעקבות הברית הראשונה

כאמור לעיל, פרשיית השבת שבפרשת כי תשא מתארת שבת המהווה חלק מהופעת השכינה בעם ישראל בדרך קבע. בדומה למשכן, המיישם את הופעת השכינה במימד המקום, השבת משרה את השכינה במימד הזמן.

פרשיה זו בנויה במבנה כיאסטי בולט:

1. וְאַתָּה דְּבַר אֵל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לֵאמֹר אַךְ אֵת שַׁבְּתֹתַי תִּשְׁמְרוּ כִּי אוֹת הוּא בְּיָמֵי וּבְיָמֵיכֶם לְדֹרֹתֵיכֶם לְדַעַת כִּי אֲנִי ה' מְקַדְּשְׁכֶם:

ב. וּשְׁמֹרְתֶם אֵת הַשַּׁבָּת כִּי קֹדֶשׁ הוּא לָכֶם מְחַלְלֶיהָ מוֹת יוֹמֵת

ג. כִּי כָל הָעֲשָׂה בָּהּ מְלֶאכֶה וְנִכְרְתָה הַנֶּפֶשׁ הַהוּא מִקְרַב עֲמִיָּה:

2. שֵׁשֶׁת יָמִים יַעֲשֶׂה מְלֶאכֶה וּבַיּוֹם הַשְּׁבִיעִי שַׁבַּת שַׁבְּתוֹן קֹדֶשׁ לַה' כָּל הָעֲשָׂה מְלֶאכֶה בַּיּוֹם הַשַּׁבָּת מוֹת יוֹמֵת:

2. וְשִׁמְרוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל אֵת הַשַּׁבָּת לַעֲשׂוֹת אֵת הַשַּׁבָּת לְדֹרֹתֶם בְּרִית עוֹלָם: בְּיָמֵי וּבֵין בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אוֹת הוּא לְעֹלָם כִּי שֵׁשֶׁת יָמִים עָשָׂה ה' אֵת הַשָּׁמַיִם וְאֵת הָאָרֶץ וּבַיּוֹם הַשְּׁבִיעִי שָׁבַת וַיִּנָּפֶשׁ:

(שמות לא, יג-יז)

המבנה הכיאסטי מתאר כיצד ה' פונה לישראל ומצווה על השבת - במחצית הראשונה, ובמחציתו השנייה מתואר כיצד ישראל פונים לה' ביוזמתם לשבות בשבת. השבת מהווה האמצעי דרכו מתקשרים עם ישראל וריבוננו של עולם. בתחילה מתוארת השבת כיום שה' מקדש, ומתוקף הקדשה זו, ישראל מצווים לשמור את השבת. בסוף מתארת הפרשה את השבת בכיוון הפוך - עם ישראל מקדש את השבת, ולכן שומרים אותו.⁶⁵ קדושה כפולה זאת מבטאת את הברית בין ישראל לה', שיחד מקדשים את השבת כמקדש הזמן. בחינה זו ממשיכה ביתר שאת את ברית המן, שהופיעה גם היא מיוזמה כפולה, של הקב"ה ושל ישראל הכורתים ברית יחד. נשים לב, שעונש ה'כרת' למחלל

השבת מופיע כאן באמצע המבנה (ג). לדברנו, מובנים הדברים - שבת זו מבטאת את הברית, וחילול שבת זו הוא ככריתת הברית, ולכן ראוי לו עונש כרת.

במסגרת הראשונה, החיצונית (א), התורה מדגישה את משמעות השבת: "כִּי אוֹת הוּא יְיָ וּבְיַיִנִּיכֶם", "פְּרִיֵת עוֹלָם: בְּיַיִן וּבִין בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אוֹת הוּא לְעֹלָם". בהתחלה ברית זו מגיעה מה', המקדש את ישראל, ולבסוף היא מגיעה מישראל - המנציחים את העובדה שה' ברא את העולם. כמו בכור אדם, בכור בהמה, בביכורים, בעומר ובחלה - שבהם האדם נותן לה' מ"ראשית כל", כך בשבת האדם מוסר לה' פעם בשבוע את בכורות מעשיו ואת מלאכותיו הראשונות והבסיסיות ביותר עבורו. במחצית הראשונה מתוארת הפנייה שמגיעה מה': "אֶת שַׁבְּתֵי תִשְׁמְרוּ", ואילו במחצית השנייה מתואר היישום המגיע מעם ישראל: "וְיִשְׁמְרוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת הַשַּׁבָּת".

במסגרת השנייה (ב) אנו רואים את אותו ניגוד. בחלק הראשון של מסגרת זו מודגש שוב החיוב לשמור את השבת כפנייה של ה' לישראל, וה' הוא המקדש את השבת עבור עם ישראל; "כִּי קִדְשׁ הוּא לְכֶם" - ה' מקדש אותנו. יסוד השבת הוא בהקדשת עם ישראל, המתחילה בפרשת המן כפי שראינו, וממשיכה במעמד הר סיני: "וַיִּשְׁכַּן כְּבוֹד ה' עַל הַר סִינַי וַיְכַסְּהוּ הָעָנָן שֵׁשֶׁת יָמִים וַיִּקְרָא אֶל מֹשֶׁה בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי מִתּוֹךְ הָעָנָן" (שמות כד, טז).⁶⁶ בחלק השני, לעומת זאת, השבת באה בעקבות יוזמה של עם ישראל, המנציחים את השבת משום שה' ברא את העולם בשישה ימים ושבת ביום השביעי, ולכן היא מתוארת כקדושה לה' - "שַׁבַּת שַׁבְּתוֹן קִדְשׁ לַה'" (שה' מברך ומקדש אותה בתיאור הבריאה בבראשית פרק ב). ענין החילול בא דווקא במסגרת זו, בו נוכחנו לדעת על בחינת ההקדשה הקיימת בשבת. מכיוון שמקדשים אותה - היא ראויה להתחלל, וגם ראוי לה עונש החמור של מוות על החילול.⁶⁷ גם במסגרת זו, בחלק הראשון, היוזמה היא מצד ה' - המצוה "וַיִּשְׁמְרֶתֶם אֶת הַשַּׁבָּת", ואילו בחלק השני התיאור הוא כללי - "שֵׁשֶׁת יָמִים יַעֲשֶׂה מְלָאכָה וּבַיּוֹם הַשְּׁבִיעִי שַׁבַּת", שאין זה ציווי אלא מתחיל מבני ישראל.

66 זהו מקור מסתבר ביותר, שהרי כפי שראינו, פסוק זה עומד במסגרת החיצונית של המבנה הכימטי של המחצית השנייה של ספר שמות, בו נתונה פרשייה זו של השבת - שמטרתה להשלים מגמה זאת.

67 זו הפרשה הראשונה בה מובא עונש על חילול שבת. יחסה לאיסור כרת מתבטא בהלכה בשאלה אם היתה התראה או לא. אולם, למרות הסתירה הקיימת בעונש למעשה, ייתכן שניתן לומר לאור דברינו, שכל אחד מהעונשים מבטא את הרעיון המובא בכל חלק. עונש הכרת מבטא את הפרת הברית, ועונש המוות מבטא את חומרת חילול השבת.

במרכז המבנה הכיאסטי ניתן לראות את העיקר, המבטא את כלל הפרשייה - הברית בין ישראל לקב"ה. העונש לעובר על מצוות השבת, ומבטל את הברית, הוא העונש המתבקש - כרת, המבטא שהוא כרת עצמו מעמו, וניתק את הברית שלו עם ריבונו של עולם. רעיון זה מובא במרכז הפרשייה, משום שהוא מסביר את כלל הפרשייה.⁶⁸

נתבונן במלאכות האסורות בפרשייה זו. פרשה זו סמוכה לפרשות העוסקות בציווי המקדש. פרשה זו, מתחילה במילים "אֵךְ אֶת שַׁבְּתֵי תִשְׁמְרוּ" - התורה באה לסייג את מעשה המשכן, בכך שיש לשמור שבת. משום כך, נראה שהמלאכות האסורות בשבת זו הן המלאכות הקשורות לבניית המשכן וכליו, כמלאכות של יצירה. כמו כן, בהקשרים של המשכן הוזכרה המילה 'מלאכה' פעמים רבות, כמו בפרשיית שבת זו, דבר המעיד שכנראה אף שבת זו מתייחסת לאותו סוג מלאכה. קשר זה מסתבר אף מבחינה רעיונית, שהרי יש למשכן ולשבת זו מכנה משותף: המשכן והשבת באים שניהם להשרות את השכינה, אלא שהמשכן במימד המקום והשבת במימד הזמן.

אולם, יש לשאול, כפי ששאלנו ביחס למלאכות שבת 'זכר למעשה בראשית', מהי הרזולוציה אליה יורדים בהשוואה למשכן? האם יש לרדת לכל פרט? ניתן להציע שתי הצעות:

- א. אפשרות ראשונה היא שיש ללמוד מהמשכן שעלינו לקבוע את המלאכות היוצרות כמלאכות אסורות, אך בחירת פרטי המלאכות למעשה לא תהיה מבוססת על המשכן בהכרח.
- ב. אפשרות שנייה היא שיש ללמוד אף את פרטי המלאכות מהפרטים המבוארים בכתוב בתיאור בניית המשכן.

שבת פרשת ויקהל - שבת המקדש

בפרשת ויקהל, השבת באה כהקדמה לעיסוק בבניית המשכן:

וַיְקַהֵל מֹשֶׁה אֶת כָּל עֵדֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וַיֹּאמֶר אֲלֵהֶם אֱלֹהֵי הַדְּבָרִים אֲשֶׁר צִוָּה ה' לַעֲשׂוֹת אִתְּכֶם: יָמִים תַּעֲשֶׂה מְלָאכָה וּבַיּוֹם הַשְּׁבִיעִי יִהְיֶה לָכֶם קִדְּשׁ שַׁבְּתוֹן לַה' כָּל הַעֲשֶׂה בוֹ מְלָאכָה יוּמָת: לֹא תַבְעֲרוּ אִשׁ בְּכָל מִשְׁבְּתֵיכֶם בַּיּוֹם הַשַּׁבָּת.

(שמות לה, א-ג)

הכותרת "אֱלֹהֵי הַדְּבָרִים אֲשֶׁר צִוָּה ה' לַעֲשׂוֹת אִתְּכֶם" נראית כהקדמה לרשימה של מספר מצוות עשייה. אולם, התורה לא מצוה לעשות שום דבר, אלא רק לא לעשות מלאכה ולא להבעיר אש. לכן נראה שכותרת זו אינה מתייחסת רק לפרשיית השבת, אלא גם

לכל הציוויים אודות בניית המשכן.⁶⁹ כותרת זו קושרת את השבת עם בניית המשכן כחטיבה אחת.

נתבונן במשמעות השבת בפרשה זו. בדומה לפרשייה המקבילה (בפרשת כי תשא), גם פרשייה זו מדגישה את ענין השבת כקדושה: "וַיְבִיֹם הַשְּׁבִיעִי יְהִי לְכֶם קֹדֶשׁ שִׁבְתָּ שִׁבְתֹּן לָהּ", ולכן גם בפרשייה זו מובא עונש המיתה למחלל את השבת.

מבחינת המלאכות האסורות, כפי שביארנו בשבת כריתת הברית המקבילה לשבת זו, נראה שהמלאכות האסורות, מלבד הבערת אש הכתובה במפורש, הן מלאכות היצירה על בסיס הקשר למשכן (על פי אחד האופנים שהצענו לעיל ברזולוציית הלימוד מהמשכן).

אולם, בפרשייה זו ישנה ייחודיות. התורה מפרשת דווקא בשבת זו את איסור ההבערה, כאשר מדגישה שדבר זה אסור "בכל מושבותיכם". נראה על פי ההקשר, שיש יחס מסוים בין 'מושבותיכם' לבין המקדש או המשכן. כפי שבמשכן, כמקדש המקום, ניתן להבעיר אש באופן הנכון והראוי, וכל אש אחרת תיחשב כ'אש זרה' (כמו האש עליה הומתו בני אהרן), כך בשבת, כמקדש הזמן, נאסרה הדלקת אש כ'אש זרה'. ייתכן שמשמעות ההבערה תובן בנוסף על פי הקשרי היצירה ובניית המשכן, שהאש מהווה אב לכל ייצור וחרושת ותעשייה.⁷⁰

שבתות ספר ויקרא

א. הקדמה

ספר שמות מסיים בשתי חתימות, אחת מחברת את ספר שמות לספר ויקרא ואחת מחברת אותו לספר במדבר.⁷¹ לענייננו נביא את החתימה הקשורה לפתיחת ספר ויקרא:

69 אולם קשה לכאורה, שמיד אחרי מצות השבת כתובה כותרת נוספת על התרומה למשכן - "זֶה הַדָּבָר אֲשֶׁר צִוָּה ה' לְאֹמֶר". ונראה שיש להסביר, שפסוק זה הוא כותרת משנה בלבד.

70 השווה לירמיה פרק יז, כז: "וְאִם לֹא תִשְׁמְעוּ אֵלַי לְקֹדֶשׁ אֶת יוֹם הַשַּׁבָּת... וְהִצַּתִּי אֶשׁ בְּשַׁעְרֵיהָ וְאָכְלָה אֶרְמִנּוֹת יְרוּשָׁלַם וְלֹא תִכְפֹּה". גם ירמיה קושר את שמירת השבת להבערת אש. בדומה לעונש של נדב ואביהו - שהקריבו אש זרה - שהיה בשריפה באש, כך גם הימנעות משמירת שבת תוביל לשריפה באש.

71 ראה במאמרו של הרב יואל בן-נון, "ספר ויקרא כהמשכו של ספר שמות", בקישור: bit.ly/3EZWb7E.

החתימה הקשורה לספר במדבר היא שמות מ, לו-לח.

וַיִּכַּס הָעֵנָן אֶת אֹהֶל מוֹעֵד וַיִּכְבֹּד ה' מְלֵא אֶת הַמִּשְׁכָּן: וְלֹא יָכַל מֹשֶׁה לָּבוֹא אֶל אֹהֶל מוֹעֵד כִּי שָׁכַן עָלָיו הָעֵנָן וַיִּכְבֹּד ה' מְלֵא אֶת הַמִּשְׁכָּן.

(שמות מ, לד-לה)

סוף ספר שמות מסתיים בקביעה שמשה אינו יכול לגשת אל המקדש. ספר ויקרא עוסק בדיוק בשאלה איך כן ניתן לגשת אל הקודש, ובכך הוא פותח: "וַיִּקְרָא אֶל מֹשֶׁה וַיְדַבֵּר ה' אֵלָיו מֵאֹהֶל מוֹעֵד". ניתן לומר שספר ויקרא מתאר את הקודש השוכן במקדש, ואיך האדם יכול לגשת לקודש זה מבחוץ בצורה הראויה. בדרך זו מתוארת השבת בפרשות העוסקות בה בספר ויקרא, כפי שנראה לקמן. יסודן של שבתות אלו הוא בתהליך ההקדשה הדורש שבעה ימים, כפי שמצאנו אצל משה רבינו בעלייתו להר סיני:

וַיִּשְׁכַּן כְּבוֹד ה' עַל הַר סִינַי וַיִּכַּסְהוּ הָעֵנָן וַיִּשֶׁת יָמִים וַיִּקְרָא אֶל מֹשֶׁה בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי מֵתוֹךְ הָעֵנָן: וּמֵרָא הַכְּבוֹד ה' כָּאֵשׁ אֲכָלֶת בְּרֹאשׁ הַהָר לְעֵינֵי בְנֵי יִשְׂרָאֵל.

(שמות כד, טז-יז)

פסוק זה בא לפני פירוט הציווי על בניית המשכן ועל שבת המקדש (שבת של פרשת ויקהל). ואכן רש"י (שם ד"ה ויקרא אל משה) מבאר, שכל הנכנס למחנה שכינה צריך להמתין שישה ימים לפני כניסתו. נשים לב, שהתורה מתארת אף בהר סיני את השכינה כמתגלה על ידי האש. ייתכן לבאר שהאש מאפיינת כל מפגש עם השכינה. אש לצרכי האדם ("בכל מושבותיכם") היא אש זרה. אש במקדש, לעומת זאת, מותרת אף בשבת. אולם גם אש במקדש היא אך ורק על פי ציווי ה', ושלא על פי ציווי גם היא מוגדרת כאש זרה - כפי שקרה אצל נדב ואביהוא.

ב. שבת קדושים - קדושה ומורא

הביטוי "וְאֵת שַׁבְּתֹתַי תִּשְׁמְרוּ" מופיע לראשונה בשבת שבפרשת כי תשא (שמות פרק לא), שכפי שראינו לעיל - יש בה זיקה בולטת למשכן. כיוון זה מפותח בספר ויקרא בפרשיות רבות. לראשונה בספר ויקרא, השבת מובאת בפרשת קדושים:

... קְדוּשִׁים תִּהְיוּ כִּי קְדוֹשׁ אֲנִי ה' אֱלֹהֵיכֶם: אִישׁ אָמוּ וְאָבִיו תִּירָאוּ וְאֵת שַׁבְּתֹתַי תִּשְׁמְרוּ אֲנִי ה' אֱלֹהֵיכֶם: ... וְכִי תִזְבְּחוּ זֶבַח שְׁלָמִים לַה' לְרִצְוֹנְכֶם תִּזְבְּחוּהוּ: בַּיּוֹם זִבְחֵיכֶם יֵאָכַל וּמִמִּחְרַת וְהַנּוֹתֵר עַד יוֹם הַשְּׁלִישִׁי בָּאֵשׁ יִשָּׂרֵף: וְאִם הָאָכַל יֵאָכַל בַּיּוֹם הַשְּׁלִישִׁי פְּגוּל הוּא לֹא יִרְצָה: וְאֲכָלְיוּ עוֹנֵוּ יִשָּׂא כִּי אֵת קֹדֶשׁ ה' חָלַל וְנִכְרְתָה הַנֶּפֶשׁ הַהוּא מֵעַמִּיהָ: ... אֵת שַׁבְּתֹתַי תִּשְׁמְרוּ וּמִקְדָּשֵׁי תִירָאוּ אֲנִי ה'.

(ויקרא יט, ב-ח; ל)

פרשת קדושים כולה עוסקת במצוות המביאות את ישראל לקדושה, ובכך הם דבקים בה' ה"קדוש". גם השבת המובאת פה היא חלק מההקדשה. יסוד הדברים הוא שכדי לדבוק בה' יש לבוא למקום המקודש, הנבדל מן העולם, בצורה התואמת את מגמת הספר - המתאר את הקודש ואת הדרך הנכונה להתקרב אליו. איסור פיגול, שהתורה מציגה אותו בפשטות כנוטר,⁷² מורה אף הוא על הקדושה.

יתר על כן, ניתן לראות את הדגש המיוחד של מורא מקדש ומורא אב ואם מתוך השוואה של פרשת קדושים לעשרת הדברות. נראה שנקודה זו מבדילה בין עשרת הדיברות לפרשה זו. לאורך פרשת קדושים ניתן למצוא ביטויים דומים לכל עשרת הדיברות, והקבלות אליהן.⁷³ עם זאת, ב'עשרת הדיברות' של פרשת קדושים יש דגשים שונים מעשרת הדיברות שבפרשת יתרו ובפרשת ואתחנן - במקום כיבוד אב ואם מופיע מורא אם ואב, יחד עם מורא המקדש.⁷⁴ האימה והיראה הבאים על האדם ביחס למקדש ולהוריו שייכים אף ביחס ליום השבת. המפגש עם השבת הוא בכלים של יראה והתקדשות, תחושות הבאות לידי ביטוי בזהירות מחילולה.

שבת במדבר - פרשת המקושש

א. הקדמה

לעומת ספר ויקרא, בו מתואר הקודש במשכן המובדל ממחנה ישראל, אליו צריך לבוא מתוך היטהרות והתקדשות ולגשת אל הקודש, בספר במדבר הקודש מתואר כדבר השוכן בתוך המחנה ובתוך הקהל: "וְלֹא יִטְמְאוּ אֶת מַחֲנֵיהֶם אֲשֶׁר אֲנִי שֹׁכֵן בְּתוֹכָם" (במדבר ה, ג). המקדש אינו מקדש מובדל מהמחנה, כמתואר בספר ויקרא, אלא הוא מתואר כמרכז המחנה - ממנו הקודש יוצא ומוביל את חיי העם במחנה עצמו. לדוגמה, במקום הכהן הגדול של ספר ויקרא שאינו יוצא מהמקדש, הנזיר של ספר במדבר הוא אדם קדוש הנמצא במחנה, ועליו להישמר מהיטמאות למתים ומשתיית יין כמו הכהן - אף שהוא נמצא במחנה. לאור זאת נדון בשבת המופיעה בספר במדבר.

ב. קדושת המחנה

פרשת המקושש

פרשת המקושש מובאת בפרשת שלח:

72 אמנם חז"ל מבארים את איסור פיגול במחשבה על אכילה חוץ לזמנו, אך בפשוטו של מקרא, הדברים אמורים באיסור נותר.

73 ראה ויקרא רבה כד, ה; מדרש תנחומא, פרשת קדושים, ג; אבן עזרא על ויקרא יט, ב.

74 שגם הם סמוכים לציווי על השבת.

וַיְהִי בְנֵי יִשְׂרָאֵל בְּמִדְבַּר וַיִּמְצְאוּ אִישׁ מִקְשָׁשׁ עֲצִים בְּיוֹם הַשִּׁבְתָּ: וַיִּקְרְבוּ אֹתוֹ הַמִּצְאִים אֹתוֹ מִקְשָׁשׁ עֲצִים אֶל מֹשֶׁה וְאֶל אֶהֱרֹן וְאֶל כָּל הָעֵדָה: וַיִּנְיְחוּ אֹתוֹ בְּמִשְׁמֶר כִּי לֹא פָרַשׁ מֶה יַעֲשֶׂה לוֹ: וַיֹּאמֶר ה' אֶל מֹשֶׁה מוֹת יוֹמֵת הָאִישׁ רְגוּם אֹתוֹ בְּאֲבָנִים כָּל הָעֵדָה מִחוּץ לַמַּחֲנֶה: וַיִּצְיֵאוּ אֹתוֹ כָּל הָעֵדָה אֶל מַחוּץ לַמַּחֲנֶה וַיִּרְגְּמוּ אֹתוֹ בְּאֲבָנִים וַיָּמָת כְּאֲשֶׁר צִוָּה ה' אֶת מֹשֶׁה.

(במדבר טו, לב-לו)

בסיפור המקושש ניתן לראות בצורה בולטת מרכזיותה של העדה. הביטוי החוזר 'כל העדה' מתאר את העם כקהל בעל ייעוד. מוצאי המקושש הם כל העדה כולה, והם אף מוציאים אותו מחוץ למחנה ורוגמים אותו באבנים. עדת ישראל, שבה שוכנת השכינה והקדושה, איננה יכולה לסבול ולהכיל בתוכה מחללי שבת. היא מחפשת ומוצאת אותם, ומוציאה אותם מחוץ למחנה כטמאים. נראה שמסיבה זו העלימה התורה את סוג המיתה עד לפרשייה זאת. התורה שמרה את העונש המדויק של מחלל השבת לפרשייה זו, כדי להדגיש שהעם מוציא אותו מחוץ למחנה ורוגם אותו באבנים. רגימה באבנים על ידי כל העדה מתארת שהעדה דוחה את הנסקל ומוקיעה אותו ואת מעשיו, בבחינת "וּבְעֵרַת הָרַע מִקִּרְבָּךְ"⁷⁵ בהתאם למגמת הספר שהזכרנו.

ההבחנה בין חטא העדה והציבור לבין חטא היחיד בולטת עוד יותר בהקדמה לפרשייה זו (במדבר טו, כב-לא), שם מתואר היחס בין חטא העדה לחטא היחיד.

הדברים עולים ביתר שאת בתיאור הציווי על עונש המקושש ויישומו. נשים לב שהתיאור בנוי בצורה כיאסטית:

א.1. וַיֹּאמֶר ה' אֶל מֹשֶׁה

ב.1. מוֹת יוֹמֵת הָאִישׁ

ג.1. רְגוּם אֹתוֹ בְּאֲבָנִים

ד.1. כָּל הָעֵדָה מִחוּץ לַמַּחֲנֶה:

ד.2. וַיִּצְיֵאוּ אֹתוֹ כָּל הָעֵדָה אֶל מַחוּץ לַמַּחֲנֶה

ג.2. וַיִּרְגְּמוּ אֹתוֹ בְּאֲבָנִים

ב.2. וַיָּמָת

א.2. כְּאֲשֶׁר צִוָּה ה' אֶת מֹשֶׁה:

(במדבר טו, לה-לו)

75 רגימה באבנים מבטאת זאת משום שכל העדה לוקחת חלק בהמתת האדם, ולא רק בית הדין.

החצי הראשון של המבנה מתאר את הציווי, והחצי השני מתאר את יישומו על ידי העדה (הנמצאים בקדקוד המבנה הכיאסטי). המבנה מדגיש את הקשר החזק בין הציווי לבין יישומו בפועל. זהו אירוע שתחילתו בחטא במדבר, בדומה לפרשת המן, אך לעומת פרשת המן - בה המשיכו העם לחטוא אף לאחר מכן - בפרשת המקושש החטא היה של אדם יחיד, והעדה לא קיבלה אותו - ואף הוקיעה אותו. המקושש היה פרט שהעיד על מדרגת הקדושה של הכלל והעדה.⁷⁶

פרשת המקלל

הדמיון בין הפרשיות:

פרשת המקלל שבספר ויקרא (כד) קשורה מאוד לפרשת המקושש, ומהזיקה בין הפרשיות ניתן ללמוד רבות.⁷⁷ תיאור שני האירועים מורה על הדמיון המובהק ביניהם:

- א. קם אדם ועושה מעשה המחריד את העם.
- ב. מביאים אותו על פי עדי ראייה למשפט.
- ג. מניחים אותו במשמר, כי לא נודע עדיין בפירוש מהו העונש למעשיו - ויש להמתין לתשובת ה' בעניין. במקושש (במדבר טו, לד): "וַיִּיָּחֹז אֹתוֹ בַּמִּשְׁמֶר כִּי לֹא פָּרַשׁ מֶה יַעֲשֶׂה לוֹ", ובמקלל (ויקרא כד, יב): "וַיִּיָּחֹזוּ בַּמִּשְׁמֶר לְפָרֶשׁ לָהֶם עַל פִּי ה'".
- ד. ה' עונה לשאלה, ומחדש את דין החוטא - שעליו למות ברגימה באבנים על ידי העדה מחוץ למחנה. במקושש (במדבר טו, לה): "וַיֹּאמֶר ה' אֶל מֹשֶׁה מוֹת יוֹמֵת הָאִישׁ רָגוּם אֹתוֹ בְּאֲבָנִים כָּל הָעֵדָה מִחוּץ לַמַּחֲנֶה", ובמקלל (ויקרא כד, יג-יד): "וַיֹּדְבֵר ה' אֶל מֹשֶׁה לֵּאמֹר: הוֹצֵא אֶת הַמְּקַלֵּל אֶל מִחוּץ לַמַּחֲנֶה וְסִמְכוּ כָּל הַשְּׂמַעִים אֶת יְדֵיהֶם עַל רִאשׁוֹ וְרָגְמוּ אֹתוֹ כָּל הָעֵדָה".
- ה. העם ממלא את צו ה' במדויק. במקושש (במדבר טו, לו): "וַיִּצִיאוּ אֹתוֹ כָּל הָעֵדָה אֶל מִחוּץ לַמַּחֲנֶה וַיִּרְגְּמוּ אֹתוֹ בְּאֲבָנִים וַיָּמָת כְּאֲשֶׁר צִוָּה ה' אֶת מֹשֶׁה", ובמקלל (ויקרא כד, כג): "וַיִּצִיאוּ אֶת הַמְּקַלֵּל אֶל מִחוּץ לַמַּחֲנֶה וַיִּרְגְּמוּ אֹתוֹ אֲבָן וּבִגְדֵי יִשְׂרָאֵל עָשׂוּ כְּאֲשֶׁר צִוָּה ה' אֶת מֹשֶׁה".

מעבר לעלילה המקבילה, התורה קושרת את המקלל למקושש בעזרת הבאת האיסור לקלל בפרשה הקודמת לפרשת המקושש (במדבר טו, ל-לא): "וְהִנְפֹּשׂ אֲשֶׁר תַּעֲשֶׂה בְּיַד רָמָה מִן הָאֲזָרַח וּמִן הַגֵּר אֶת ה' הוּא מְגַדֵּף וְנִכְרְתָה הַנֶּפֶשׁ הַהוּא מִקְרָב עִמָּה: כִּי דָבַר ה'

76 הספרי (ספרי במדבר שלח קיג) מבטא את העניין בכך שהוא מתאר שהעם מינו שומרים, וניסו למנוע מהעם לחטוא. עצם העובדה שהעם מינו שומרים מורה על מדרגתם.

77 ראה סנהדרין עח, ב; רש"י ויקרא כד, יב; רד"צ הופמן על ויקרא כד, יא.

בְּזֶה וְאֵת מִצְוֹתוֹ הַפֶּר הַפֶּרֶת תִּפְרָת הַנֶּפֶשׁ הֵהוּא עֹנָה בָּהּ". בנוסף, בשתי הפרשיות יש השוואה בין הגר לאזרח הארץ.

ההבדלים בין הפרשיות:

מתוך הדמיון הרב בין הפרשיות, ניתן לעמוד אף על ההבחנות וההבדלים ביניהן:

- א. לעומת המקלל, שהניחוהו במשמר "לְפָרֵשׁ לָהֶם עַל פִּי ה'", במקושש הניחו במשמר מסיבות שליליות "כִּי לֹא פָרַשׁ מֶה יַעֲשֶׂה לוֹ".
- ב. בסיפור המקלל - התורה חושפת לבסוף את זהות החוטא, ואילו במקושש - שמו נשאר עלום.
- ג. את המקלל לוקחים לדין לפני משה בלבד, ואילו את המקושש לוקחים לדין לפני משה, אהרן וכל העדה.
- ד. בסיפור המקלל התיאור מתמקד במקלל עצמו "ויצא... וינצו... ויקב... ויקלל...", בעוד שבסיפור המקושש התיאור מתמקד בעדה ש"מוצאים אותו", והם מרכז הסיפור.⁷⁸

הבחנות אלו מביאות אותנו להבנה ברורה יותר בהבדל בין הפרשיות. פרשיית המקלל מובאת בספר ויקרא, העוסקת בקדושה וביראת ה' (ושמו), וכחלק ממגמת ספר ויקרא - הפרשייה מתארת את הזעזוע מחילול קדושת שם שמים בקללת השם. ספר ויקרא מתאר את האופן בו האדם יכול לבוא ולגשת אל הקודש, ומקלל לא בא אל הקודש - אלא יוצא: "וַיֵּצֵא בֶן אִשָּׁה יִשְׂרָאֵלִית... על חילול הקודש ראוי המקלל להיסקל (כפי שמצאנו ביחס לשבת בפרק לא). הפרשייה סובבת סביב המעשה החמור של המקלל.

בניגוד לכך, פרשת המקושש אינה סובבת סביב המקושש עצמו, אלא סביב העם היוזמים ומוצאים אותו. הנידון אינו מי הוא המקושש, ומה עונשו הפרטי. השאלה החשובה היא - איך פעלו העדה במפגש עם חוטא בקרבה? העדה מוקיעה אותו, ואיננה מקבלת אותו. על קדושת המחנה ממונים כל העדה, ולכן המקושש בא למשפט בפני כל העדה ולא רק בפני משה.

ג. השבת ונחלת הארץ

התורה מדגישה שהמעשה נעשה במדבר: "וַיְהִי בְנֵי יִשְׂרָאֵל בַּמִּדְבָּר". הדגשה זו כבר מוכרת לנו מתיאור האירוע הקודם שעסק בחילול שבת - פרשת המן (שמות טז, ב): "וַיִּלְוֵנוּ כָּל עַדְת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל עַל מִשְׁהָ וְעַל אֶהְרֹן בַּמִּדְבָּר".⁷⁹ את הכיוון הזה המשיך

78 ראה רש"י הירש במדבר טו, לב.

79 ראה ספרי במדבר טו, לב.

יחזקאל (פרק כ, י-יז): "וְאוֹצִיאֶם מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם וְאֶבְאֵם אֶל הַמִּדְבָּר... וְגַם אֶת שַׁבְּתוֹתַי נִתְּתִי לָהֶם... וַיִּמְרוּ בִּי בַּיּוֹם הַהוּא וַיִּשְׂרְאוּ בַּמִּדְבָּר... וְאֶת שַׁבְּתוֹתַי חָלְלוּ מְאֹד וַאֲמַר לְשֹׁפֵף חַמְתִּי עֲלֵיהֶם בַּמִּדְבָּר לְכָלוֹתָם... וְגַם אֲנִי נִשְׂאֵתִי יָדַי לָהֶם בַּמִּדְבָּר לְבַלְתִּי הֵבִיא אוֹתָם אֶל הָאֶרֶץ... וַתִּחַס עֵינַי עֲלֵיהֶם מִשַּׁחְתָּם וְלֹא עָשִׂיתִי אוֹתָם כְּפֶלֶא בַּמִּדְבָּר". יחזקאל קושר את חילול השבת, שנעשה במדבר - לחטא המרגלים ולמניעת דור המדבר מירושת הארץ.

נראה כי יחזקאל רק הדהד את הקשר בין חטא המרגלים למקושש, המופיע כבר בתורה עצמה. סיפור המקושש מתואר לאחר תיאור חטא המרגלים, וגם בחטא המרגלים מודגש מספר פעמים בעונשם שימותו במדבר (במדבר יד, כה-לה): "פָּנּוּ וּסְעוּ לְכֶם הַמִּדְבָּר... וּפְגַרְיֶכֶם אִתְּם יִפְלוּ בַּמִּדְבָּר הַזֶּה: וּבְנִיכֶם יִהְיוּ רֹעִים בַּמִּדְבָּר אַרְבָּעִים שָׁנָה... עַד תֵּם פְּגַרְיֶכֶם בַּמִּדְבָּר... בַּמִּדְבָּר הַזֶּה יִתְּמוּ וְיָשֹׁם יָמָתוֹ". חילול השבת מהותי למציאותם של עם ישראל במדבר. המדבר הוא הגורם לחטא, ובד בבד - המדבר הוא התוצאה של החטא כגלות. אולם כבר בחטא זה ניתן לראות את תחילת התיקון, שהעדה מצייתת לדבר ה'.

המקושש שחז"ל מקשרים לצלפחד במיתתו איבד את נחלתו בארץ, שהרי לא זכה לבנים. רק לאחר שבנות צלפחד דרשו לקיים את שם אביהם ונחלתו, זכה שוב לקיום שמו ונחלתו דרך בנותיו. אנו מוצאים אם כן, שנחלת הארץ כרוכה בשמירת השבת.

שבת דברים - שבת שוויון זכר ליציאת מצרים

משה רבינו נאם לעם ישראל טרם כניסתם לארץ, ובתוך נאומו - הזכיר שוב את עשרת הדיברות, בשינויים קלים מפרשת יתרו. אחד ההבדלים הבולטים הוא הדיבר העוסק ביום השבת. עם זאת, משה שמר על התבנית הבסיסית של תיאור עשרת הדיברות המקורי:

עשרת הדיברות בפרשת ואתחנן (דברים ה, יא-טו)	עשרת הדיברות בפרשת יתרו (שמות כ, ז-יא)
שָׁמֹר אֶת יוֹם הַשַּׁבָּת לְקַדְּשׁוֹ כַּאֲשֶׁר צִוָּה ה' אֱלֹהֶיךָ:	זָכוֹר אֶת יוֹם הַשַּׁבָּת לְקַדְּשׁוֹ:
שֵׁשֶׁת יָמִים תַּעֲבֹד וְעָשִׂיתָ כָּל מְלֹאכְתֶּךָ: וְיוֹם הַשַּׁבְּעִי שַׁבַּת לַה' אֱלֹהֶיךָ לֹא תַעֲשֶׂה כָּל מְלֹאכָה אֲתָה וּבִנְךָ וּבִתְּךָ וְעַבְדְּךָ וְאִמָּתְךָ וְשׂוֹרְךָ וְחֹמְרְךָ וְכָל בְּהֵמָתְךָ וְגֵרְךָ אֲשֶׁר בְּשַׁעְרֶיךָ לְמַעַן יָנוּחַ עַבְדְּךָ וְאִמָּתְךָ כָּמוֹךָ:	שֵׁשֶׁת יָמִים תַּעֲבֹד וְעָשִׂיתָ כָּל מְלֹאכְתֶּךָ: וְיוֹם הַשַּׁבְּעִי שַׁבַּת לַה' אֱלֹהֶיךָ לֹא תַעֲשֶׂה כָּל מְלֹאכָה אֲתָה וּבִנְךָ וּבִתְּךָ עַבְדְּךָ וְאִמָּתְךָ וְגֵרְךָ אֲשֶׁר בְּשַׁעְרֶיךָ:

עשרת הדיברות בפרשת ואחתנן (דברים ה, יא-טו) [המשך]	עשרת הדיברות בפרשת יתרו (שמות כ, ז-יא) [המשך]
וְזָכַרְתָּ כִּי עֶבֶד הָיִיתָ בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם וַיֹּצִיאֲךָ ה' אֱלֹהֶיךָ מִשָּׁם בְּיַד חֲזָקָה וּבְזֵרַע נְטוּיָה	כִּי שֵׁשֶׁת יָמִים עָשָׂה ה' אֶת הַשָּׁמַיִם וְאֶת הָאָרֶץ אֶת הַיָּם וְאֶת כָּל אֲשֶׁר בָּם וַיָּנַח בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי
עַל כֵּן צִוָּה ה' אֱלֹהֶיךָ לַעֲשׂוֹת אֶת יוֹם הַשַּׁבָּת:	עַל כֵּן בִּרְךָ ה' אֶת יוֹם הַשַּׁבָּת וַיְקַדְּשֶׁהוּ:

שתי הפרשיות פותחות בציווי כללי, מרחיבות על איסור מלאכה ועל היקפה, מבארות את טעם האיסור ובסוף מסכמים את קשר הטעם לשבת.

ההבדל המרכזי בין שבת ויתרו לבין שבת ואתחנן הוא השוני בין זכר למעשה בראשית לבין זכר ליציאת מצרים. בשבת ואתחנן לא מוזכר כלל 'זכר למעשה בראשית', ובמקום זאת מופיע בה 'זכר ליציאת מצרים'. הטעם המובא - "לֹא תַעֲשֶׂה כָּל מְלָאכָה אֲתָה וּבִנְךָ וּבִתֶּךָ וְעַבְדְּךָ וְאִמְתֶּךָ וְשׂוֹרְךָ וְחֲמֹרְךָ וְכָל בְּהֵמְתֶךָ וְגֵרְךָ אֲשֶׁר בְּשַׁעְרֶיךָ לְמַעַן יָנוּחַ עַבְדְּךָ וְאִמְתֶּךָ כַּמִּוֶּךָ" מזכיר דווקא את הטעם המובא בשבת משפטים בו (שמות כג, יב): "לְמַעַן יָנוּחַ שׂוֹרְךָ וְחֲמֹרְךָ וַיִּנְפֹּשׂ בֵּן אִמְתֶּךָ וְהָגֵר". פרשת ואתחנן מוסיפה על פרשת יתרו ב"לשורך וחמורך" הלקוחים מפרשת משפטים. כמו כן, הטעם הוא "למען ינוח עבדך ואמתך" המזכיר מאוד את "למען ינוח... וינפש בן אמתך", המופיע בפרשת משפטים.

אולם עם כל הדמיון בין שבת ואתחנן לשבת החברתית של פרשת משפטים ישנו הבדל מהותי. בפרשת משפטים השביתה לגר ולעבד נובעת מחמלה עליו, ומיכולת להזדהות איתו - שהרי עם ישראל עצמם היו עבדים במצרים, ומכירים את נפש הגר. שבת ואתחנן לעומת זאת מתארת את הדברים אחרת: "לְמַעַן יָנוּחַ עַבְדְּךָ וְאִמְתֶּךָ כַּמִּוֶּךָ". שבת זו דוגלת בשוויוניות הבסיסית, שראוי שתהיה בין האדם לבין עבדו. עבדך ואמתך צריכים להיות כמוך. השביתה אינה ניתנת לעבד מחמלה ומרחמים, אלא מן הדין. הדגש כאן אינו על העבדות או על החמלה לעבד, אלא על היציאה ממצרים. כפי שהאדם יצא ממצרים כך ראוי שעבדו ואמתו ישתחררו מעול העבדות.

טרם כניסת עם ישראל לארץ, משה מדגיש דווקא את העניינים החברתיים הדרושים להקמת חברה מוסרית בתנאי מציאות טבעיים, כפי שעולה מכלל ספר דברים.

סיכום הבחינות

לסיכום הנושא של בחינות השבת בתורה שבכתב, ראינו שהתורה מתארת את השבת מבחינות שונות, כאשר כל בחינה בעלת מגמות משלה. נסכם בקצרה את הבחינות שראינו בעיוננו:

- א. **פרשת המן** - החשיבות של הביטחון בה', המתבטאת בירידת המן. כמו כן, השבת מקדשת את ישראל, כירידת המן. נקודה שלישית, גם היא בפרשת המן, היא ברית דו-צדדית בין ה' לישראל, שבאה לידי ביטוי בשבת כמו במן.
- ב. **עשרת הדיברות בפרשת יתרו** - השביתה כזכר למעשה בראשית.
- ג. **שבתות סוף ספר שמות** - השבת החברתית למנוחה לחלשים בחברה (בפרשת משפטים), והשבת של שביתה מעבודות השדה (בסוף כי תשא).
- ד. **שבתות הברית בסוף ספר שמות** - השבת כמתארת את היחס ההדדי בברית בין ישראל לה'.
- ה. **פרשת ויקהל** - שבת המקדש, שבת כ'מקדש הזמן' בדומה למקדש ה' הפיזי.
- ו. **פרשת קדושים** - מורא המיוחד לשבת, ומשפיע בזהירות בשמירתה.
- ז. **פרשיית המקושש** - השבת כמקדשת את המחנה. כמו כן, השבת מהווה תנאי לנחלת הארץ.
- ח. **עשרת הדברות בפרשת ואתחנן** - השבת כמתארת שוויון בין האדם לעבדו וכזכר ליציאת מצרים.

הרכבת הבחינות

כפי שהקדמנו, לאחר חשיפת הבחינות השונות - יש להרכיבן ולאחדן יחד, על מנת להגיע לפסיקה הלכתית למעשה. אופן ההרכבה משתנה מדור לדור, 'דור דור ודורשיו'. התורה נתנה לסנהדרין שבכל דור את האפשרות לדרוש את התורה בהתאם להבנתה, ואף אם הדברים נוגדים את ההוראה מסנהדרין קדום ואף גדול ממנו.⁸⁰ כעת נראה מספר דוגמאות לכך שבתקופות שונות שמו דגש על בחינות שונות.

שיטת מדרש משנת רבי אליעזר

נתחיל בשיטתו של בעל המדרש משנת רבי אליעזר:

80 ראה ראש השנה כה, ב: "יפתח בדורו כשמואל בדורו... ואומר ובאת אל הכהנים הלויים ואל השפט אשר יהיה בימים ההם. וכי תעלה על דעתך שאדם הולך אצל הדיין שלא היה בימיו? הא אין לך לילך אלא אצל שופט שבימיו". כך נפסק להלכה ברמב"ם (ממרים ב, א-ב).

גדולה היא השבת, שאסר בה את המלאכה, שהיא חביבה לפניו. שהרי ברא את עולמו במאמר ולא ביגיעה, ולא בעמל, וקרא בריאת העולם מלאכה... מניין שאין מדברין דברים יתרים ולא דברים של בטלה בשבת, תלמוד לומר ודבר דבר.

(משנת רבי אליעזר פרשה כ)

המדרש מדגיש את בחינת 'זכר למעשה בראשית' (שראינו בעשרת הדיברות של פרשת יתרו). ממדרש זה משתמע שעלינו לבסס את גדרי המלאכות על בסיס הדברים שעשה ה'. הוא ממשיך וכותב:

חביבה היא המלאכה, שהרי כל בריות שברא הקדוש ברוך הוא בעולמו, לא מסר להן מלאכה, אלא לבני אדם בלבד. וכן היה ר' מאיר אומר: ראית מימך ארי אכר [= חקלאי] צבי קייט [= מייבש קציעות תאנים בשדה], שועל כורם [= עושה כרם ענבים], או אחד מן החיות עושה מלאכה.

(שם)

מקור זה דווקא מתאים לכיוון השני שהצענו ב'זכר ממעשה בראשית', והוא שהמלאכות ככלל נלמדות ממעשה בראשית, אך סיווג המלאכות הוא בעיקר על פי מלאכות האדם הבסיסיות. בהמשך הוא מביא את המשכן כבסיס המלאכות:

חביבה היא המלאכה, שהקב"ה העסיק את אבותינו במדבר ששה חדשים במלאכת המשכן, והיתה יכולת לפני הקדוש ברוך הוא לבראת את המשכן בהרף עין, אלא לא השרת שכניתו בישראל אלא מתוך המלאכה.

(שם)

המדרש אף קובע במפורש שהמלאכות נלמדות במפורש מפרטי מלאכות המשכן והמקדש (בהתאם לבחינה של שבת המקדש בפרשת ויקהל):⁸¹

גדולה היא השבת, שביטלה את המלאכה, שיש בה כל המדות הטובות הללו. אבות מלאכות ארבעים חסר אחת, כולן למדין ממלאכת המשכן. מעשה חשב, מעשה רקם, מעשה ארג, מעשה רוקח, מעשה עבות, מעשה חרש, וכדומה להן. מיכאן שאין עושין אחת מהן, שנקראו 'מלאכה'. נמצאו תשעה ושלישים פעמים כתוב בפרשת המשכן מלאכה ועבודה, ושאר המלאכות, שאינן מתפרשות כאן,

81 ראה בגמרא בשבת (צו, ב) שאחד התירוצים לביאור שיטת רבי אליעזר נוטה לכיוון זה: "הך דכתיבא - קרי אב, והאי דלא כתיבא - קרי תולדה". כלומר, רבי אליעזר סבור שבשלב הראשוני של לימוד מלאכות שבת מהמשכן, מה שנאסר הוא הכתוב במפורש. רק לאחר מכן הורחב האיסור אף לתולדות.

מתפרשות בבית העולמים. מעשה שבכה, מעשה שרשרת, מעשה המכונה, מעשה צעצועים, וכדומה להן. וכולן נקראו מלאכה, שנאמר והמלאכה גדולה...

(שם)

אולם המדרש לא מסתפק בזה, וקובע שאף ענייני מסחר גם כן נכללים באיסורים (כמו הבחינה מפרשת המן של ביטחון בה', והימנעות ממסחר, התחייבויות ותכנונים):

מניין למקח וממכר, והלואה, ופקדונות, שנקראו מלאכה, שנאמר אם לא שלח ידו במלאכת רעהו. מניין לקידושין ולגירושין שנקראו מלאכה, שנאמר אבל העם רב והעת גשמים ואין כח לעמד בחוץ והמלאכה... מניין לחשבונות שנקראו מלאכה, שנאמר ויבא הביתה לעשות מלאכתו, לחשב חשבונותיו.

(שם)

המדרש אף ממשיך וכותב, שהמענג את השבת זוכה לירושת נחלה, כפי שעולה מהבחינה של נחלה וקיום שם.

הוא מוסיף את רעיון הברית בשבת (הבחינה של שבת כריתת הברית בפרשת כי תשא):

גדולה היא השבת, שהיא אחת משלוש בריתות שנתן הקדוש ברוך הוא בינו ובין בריותיו.

(שם)

הוא מעלה אף את מימד ההקדשה שמצאנו בשבת (בפרשת המן):

גדולה היא השבת, שאין קרבן קרב עד שתעבור עליו השבת, שנאמר: ביום השמיני תתנו לי. גדולה שבת, שאין כהן גדול נכנס לעבודה אחר משיחתו עד שתעבור עליו השבת, שנאמר: שבעת ימים ילבשם הכהן. גדולה היא השבת, שאין המזבח עצמו כשר לעבודה אחר משיחתו עד שתעבור עליו השבת, שנאמר: שבעת ימים תכפר על המזבח.

(שם)

השבת מקדשת את הקרבן, את הכהן הגדול ואת המזבח, ומכשירה אותם לעבודה. הוא מביא אף את מימד קדושת העם והמחנה שבשבת, שמצאנו בפרשת המקושש:

גדולה היא השבת, שאין הזב והזבה, והיולדת, וטמא מת, זוכין להטהר אלא אם כן עברה שבת, שנאמר והסגירו הכהן שבעת ימים.

(שם)

שיטת התלמוד הבבלי

המשנה בשבת (עג, ב) מונה את מלאכות השבת בקבוצות:

- א. סידורא דפת - המלאכות להכנת הפת.
- ב. הכנת הבגד - המלאכות להכנת בגד.
- ג. יצירת ספר - המלאכות ליצירת ספר.
- ד. בונה וסותר - המלאכות לבניית בית.
- ה. מכה בפטיש - המלאכות ליצירת כלים.
- ו. מוציא מרשות לרשות.

סידור המלאכות מבוסס על המלאכות הבסיסיות של האדם, המתאים לבחינת 'זכר למעשה בראשית', תוך העתקת עקרונות המלאכות בלבד מבריאת העולם, ללא העתקה מלאה של פרטי המלאכות.

אולם התמונה מורכבת יותר, שהרי המשניות בהמשך - והגמרא - צמודות בעיקר ללימוד המלאכות מהמשכן. כאן אין לימודים מהמשכן ברמת הפרטים, כפי שראינו בחלק מדבריו של ר' אליעזר, אלא חז"ל קבעו מהן המלאכות הראויות - ורק נתנו להן סמך ממלאכת המשכן. לדוגמה, מלאכת חורש אינה קרובה למשכן כלל, ונלמדה מ'סידורא דפת' - כמלאכה אנושית בסיסית. רק לאחר קביעתה כמלאכה אסורה, מצאו לה זיקה כלשהי למשכן, בכך שהיא חלק מתהליך הפקת הסממנים - אף שמדובר רק בהכנה רחוקה למלאכות שנעשו במשכן עצמו: החרישה היא הכשר לזריעה, שהיא הכשר לקצירה; הקצירה אף היא הכשר לעימור, לדישה ועוד מלאכות רבות - המקדימות את המלאכות הכרוכות ממש בבניית המשכן. כמו כן, ברור למדי שלא חרשו וזרעו במדבר, שהרי לא היה להם מספיק זמן לכך (אף אם היה אפשר לגדל חיטה בתנאים מדבריים). מסתבר אם כן, שלא הסיקו את המלאכות ישירות מהמשכן כפי שעשה ר' אליעזר, אלא רק סמכו אותן (או לפחות את חלקן) למשכן.

ראיה מובהקת לכך היא שבפרטי חלק מהמלאכות, כגון 'דש' או 'זורה', דנים ביחס לדישת חיטה או זריית חיטה בתור המלאכה הפשוטה (ובמדבר הרי לא גידלו חיטה), ועל פי זה קובעים מהן התולדות הדומות לה.⁸² ייתכן שהחלוקה של אבות ותולדות אף

82 ראה שבת עד, ב שהגמרא מונה כמלאכות בורר, מרקד וזורה למרות הדמיון ביניהם ולא מונה כותש כי כתישה איננה חיונית בהכנת לחם מחיטה: "שכן עני אוכל פתו בלא כתישה". רש"י (שם) מבאר שמכיוון שבורר זורה ומרקד הן מלאכות חיוניות בסידורא דפת הן נבחרו כמלאכות אסורות. ראה עוד רש"י בשבת דף עג, ב ד"ה מפרק.

היא מוסברת על פי זה. האבות הן מלאכות המתאימות לשתי הבחינות - למלאכת המשכן ולמעשה בראשית.⁸³

אנו רואים ניסיון עדין של חז"ל להרכיב את המלאכות מהמשכן והמלאכות היצירתיות הבסיסיות של האדם. על מנת שהדברים יתיישבו יחד היה עליהם לוותר על לימוד מדויק לפרטים בין ממעשה בראשית ובין ממלאכת המשכן. בהקבלה למעשה בראשית לא נאסרו כלל המלאכות שנעשו בבריאה (ובכלל זה דיבור), אלא רק מלאכות בסיסיות לאדם; כמו כן, מלאכות המשכן לא נאסרו בצורה ישירה, אלא רק סמכו את המלאכות שאסרו בשבת למשכן. לפי זה, ההרחבה של התולדות היא המשך כיוון זה, אלא שיש בה סטייה נוספת לכיוון של מלאכות חשובות של בני אדם - ולא דווקא מה שנעשה במשכן. לגבי התולדות, חז"ל לא דרשו אפילו את הזיקה הישירה שהמלאכות נעשו במשכן (אף אם בהקשר רחב מאוד של עשיית המשכן), אלא אפילו מלאכות שרק דומות למלאכות שנעשו במשכן נאסרו. הרחבה נוספת נעשתה בגזירת איסור מוליד⁸⁴ העוסק במלאכות שאין להן שום קשר למשכן, אף לא כתולדה, ובכל זאת הן נאסרו כ'מלאכה מדרבנן' - כיוון שיש בהן יסוד של יצירתיות.

סיכום

במאמר זה, ראינו שהתורה מתארת את השבת בתיאורים רבים, כאשר כל תיאור מתאר את השבת באופן ייחודי. מכלול הבחינות נתון לחכמי הדור, על מנת שיכריעו בהן וירכיבו אותן יחד, על מנת לקבוע את גדרי ההלכות בהתאם לבחינות אלו. מצאנו שהבחינות השונות מעלות כיוונים שונים בהגדרת המלאכות, וראינו שתי דוגמאות (במשנת רבי אליעזר ובבבלי שבת) להשקפות שונות בהרכבה זו של המלאכות יחד.

83 כך עולה אף מהגמרא בשבת צו, ב שנכתב (באחת הגרסאות): "הך דהואי במשכן וחשיבא - קרי לה אב, הך דלא הואי במשכן וחשיבא - לא קרי לה אב". על מנת להגדיר אב מלאכה עליו גם להיות מלאכה חשובה לבני אדם, וגם שיהיה במסגרת המשכן. אולם לפי הגרסאות השונות עולה משמעות אחרת. ראה תוס' שם ד"ה דר' אליעזר, ברמב"ן שם ד"ה לר' אליעזר וברשב"א שם ד"ה הכי גרסינן.

84 לשיטות בראשונים שקיים גזירה כזאת. אמנם, הרמב"ם והרי"ף לא הביאו גזירה זו, ואף בספר הבתים (ט, יא) מפורש שלא ברור מקורה. ראשונים אחרים, ביניהם רש"י (ביצה כג, א ד"ה דקמוליד) ועוד מבארים שקיימת גזירה כזאת, וכך מכריע הרמ"א להלכה (או"ח תקיא, ו). יש לציין, שהמגיד משנה (שביתת יום טוב ד, ו) מבאר שגם לדעת הרמב"ם יש גזירה כזאת. תודתי נתונה לעורך דביר במברגר שהאיר עיני נקודה זו.